

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської державної адміністрації
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Кафедра корекційної освіти

ОСНОВИ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ

Навчально-методичний посібник

Харків – 2017

УДК 378.147:808.5

Укладачі:

Тарасова В.В. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Рецензенти:

Тельна О.А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Кулішова В.В. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та методики професійного навчання Української інженерно-педагогічної академії (м.Харків)

Тарасова В.В. Основи риторичної культури корекційних педагогів: Навчально-методичний посібник / В.В.Тарасова – Харків : 2017. – 98 с.

Навчально-методичний посібник укладено згідно з програмою курсу «Основи риторичної культури корекційних педагогів» для студентів факультету дошкільної та корекційної освіти. У ньому вміщено основні відомості з риторики, практичні завдання, спрямовані на розвиток риторичного потенціалу педагога закладу освіти. Запропоновано практикуми для самостійної роботи, низку риторичних ігор, які дозволять удосконалити рівень професійно-педагогічної культури.

Посібник рекомендовано студентам факультетів дошкільної та корекційної освіти, а також усім, хто прагне досконало володіти мистецтвом мовлення.

Розглянуто і рекомендовано на засіданні
Науково-методичної ради факультету
Протокол №2 від 5.10. 2016р.

Розглянуто і рекомендовано на засіданні
Методичної ради академії
Протокол № 2 від 12.10. 2016 р.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК	
Розділ 1. РИТОРИКА ЯК НАУКА ТА МИСТЕЦТВО.....	7
Тема 1.1.Риторика як наука та навчальна дисципліна.....	7
Тема 1.2. Історичний розвиток риторики.....	11
Розділ 2. СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА: РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	21
Тема 2.1. Культура мовлення корекційного педагога.....	21
Тема 2.2. Техніка мовлення корекційного педагога.....	29
Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У РОБОТІ ІЗ ДІТЬМИ, ЯКІ МАЮТЬ ЗАТРИМКУ ТЕМПУ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ.....	40
Тема 3.1. Використання усної народної творчості у роботі з дітьми із затримкою темпу мовленнєвого розвитку.....	40
Тема 3.2. Особливості формування мовлення дітей із затримкою мовленнєвого розвитку.....	46
Тема 3.3 Завдання, методи, прийоми та принципи організації навчання дітей із затримкою темпу мовленнєвого розвитку основам риторики.....	49
ПРАКТИЧНИЙ БЛОК	
Методичні рекомендації щодо проведення семінарських занять.....	60
Семінарські заняття.....	62
Методичні рекомендації щодо проведення самостійної роботи.....	66
Завдання для самостійної роботи.....	67
Методичні рекомендації до написання тексту реферату.....	71
Теми, рекомендовані для написання рефератів.....	74
Короткий понятійний словник.....	79
Післямова.....	
Список використаної та рекомендованої літератури.....	92

Передмова

Важливим показником розвитку держави і суспільства є володіння її громадян культурою мовлення, мовленнєвого спілкування, опанування якою має починатися вже в молодшому дошкільному віці. Від цього залежить становлення й подальший розвиток людини як особистості, успішність її навчання й виховання. Сьогодні перед дослідниками стоїть завдання виявлення психолого-педагогічних умов, що забезпечують максимальну реалізацію вікових та індивідуальних можливостей дітей дошкільного віку в плані становлення їх як суб'єктів мовного спілкування.

Особливої значущості в цьому контексті набуває проблема спеціальної організації спілкування з дорослим дітей із нормальним і аномальним темпом розвитку з метою оптимізації цих контактів для розвитку психічної діяльності дітей, і зокрема для становлення їх вербальної функції на етапах раннього онтогенезу. Проте теоретична розробка напрямів, пошук конкретних шляхів і методів корегувальної дії неможливі без розуміння причин виникнення мовленнєвих аномалій, без знання загальних закономірностей і специфічних особливостей мовленнєвого розвитку дітей за наявності того чи іншого розладу.

Вивчення діяльності спілкування дітей із затримкою темпу мовленнєвого розвитку як найбільш важливого чинника еволюції їх суб'єктної мовленнєвої активності саме в ранньому віці дозволяє отримати важливі відомості про дітей в цьому напрямі, що дозволяє розробити засоби ранньої коригувальної допомоги, спрямованої на створення психофізіологічної бази для становлення й розвитку мовлення – діяльності спілкування.

Розв'язати ці завдання у змозі фахівець корекційної педагогіки високого рівня професіоналізму, важливим складником якого є риторична культура, володіння якою дає можливість вихователю розвивати в дітей мовлення, формувати у них соціально-комунікативні вміння, колективні

взаємини, створює умови для виховання чуйності, поважного ставлення до національної спадщини. Професійна компетенція корекційного педагога передбачає здатність до риторичної самореалізації у соціокультурному середовищі, бо саме вона формує національну свідомість, найкращі моральні якості, естетичні смаки, виховує високі громадянські почуття, зацікавлює кращими зразками усної та поетичної творчості, формує шанобливе ставлення до традицій свого народу. Риторична культура передбачає уміння чітко, логічно, послідовно висловлювати думки; володіти різними стилями мовлення; організовувати спілкування, володіючи технікою і культурою мовлення; знати особливості монологічної та діалогічної комунікації у різних сферах: соціальній, професійній, навчальній тощо.

Майбутній корекційний педагог, який працює з дітьми, котрі мають труднощі в навчанні, мусить не лише знати основи риторики як науки про ефективний вплив на людину в процесі комунікації, а й володіти риторичними навичками, уміти сформувавши потенціал всебічного розвитку у своїх вихованців.

У навчально-методичному посібнику розглянуто становлення і розвиток риторики як науки, діяльність видатних ораторів, схарактеризовано особливості риторичної діяльності. До кожної теми подається література для поглибленого опрацювання. Розроблено тематику та методичні рекомендації як до практичних завдань, так і до самостійної роботи. Пропонується тематика залікових рефератів, а також питання для підсумкового контролю.

Сподіваємось, що навчальний посібник допоможе студентам усвідомити важливість формування риторичної культури у майбутніх спеціальних педагогів, а вчителям-практикам надасть змогу реалізуватись у різних ситуаціях спілкування, організувати риторичну взаємодію з дітьми і їх батьками.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Розділ 1. РИТОРИКА ЯК НАУКА ТА МИСТЕЦТВО

Тема 1.1. Риторика як наука та навчальна дисципліна

Риторика як наука та мистецтво. Поняття «риторика», співвідношення теоретичних та практично-прикладних аспектів риторики. Об'єктивні засади й основні напрямки її взаємодії з різними галузями суспільної діяльності людини. Усні й письмові жанри службового контакту.

Терміни «риторика» (грец. *retorikē*), «ораторське мистецтво» (лат. *orator* < *orare* – «говорити»), «витійство», «красномовство» синонімічні.

«Красномовство» означає говорити красиво, переконливо, зворушливо. Предмет ораторського мистецтва – ораторська діяльність як вид практичної діяльності, яка спрямована на створення тексту та його промовляння. Але риторика як наука вивчає не просто ораторську діяльність, а діяльність як мистецтво. Мистецтво – вища форма творчості, майстерності. Мистецтво оратора пов'язане з умінням створювати текст та реалізовувати його у промові: як написати текст, як підготуватися до виступу, які існують правила мовлення – всім цим і займається наука риторика.

Нині термін «риторика» вживається у вузькому й широкому значеннях. Риторика (у вузькому сенсі) – це філологічна дисципліна, що вивчає теорію красномовства, способи побудови виразного мовлення у всіх сферах мовленнєвої діяльності (насамперед у різних усних і письмових жанрах). Риторика (у широкому сенсі) називають неориторикою (термін уведений професором Брюсельського університету Х. Перельманом в 1958 р.) або загальною риторикою.¹ Її швидкий і продуктивний розвиток викликаний

---

¹ Синельникова Л.Н., Лапотько А.Г. Риторика как научная и учебная дисциплина. / Лапотько А.Г., Л.Н Синельникова.— Луганск, 1996.

появою нових мовознавчих наук: лінгвістики тексту, семіотики, герменевтики, теорії мовної діяльності, психолінгвістики. Неориторика займається пошуком шляхів практичного застосування цих дисциплін, розробляється на стику мовознавства, теорії літератури, логіки, філософії, етики, естетики, психології.

У теорії сучасного красномовства відроджується давнє, первісне ядро – концепт переконання, розглядаються форми та методи впливу засобами усного і письмового мовлення. Мета оновленої риторики полягає у визначенні найкращих варіантів (оптимальних алгоритмів) спілкування. Наприклад, досліджуються ролі учасників діалогу, механізми породження мовлення, мовні переваги мовців тощо. Таким чином, неориторика – це наука про переконливу комунікацію.

Риторика навчає, як здійснювати спілкування, логічно та виразно викладати й розвивати думки, вживати слова, як користуватися мовленнєвою активністю в особистому житті та суспільній діяльності, як виступати перед аудиторією.

Традиційно риторіку вважали також мистецтвом, порівнювали з поезією, акторською грою на основі важливості творчості, мовленнєвої імпровізації, естетичної насолоди, під час публічного «міркування вголос». Багатьом дано від природи ораторські здібності, що є запорукою успішної практики. Однак, за твердженням дослідників (Е. Ножина, Н. Кохтева, Ю. Рождественського й ін.), у кожній людині закладений «ген» риторичних здатностей, які можна і потрібно розвивати.

У системі мовної освіти риторика стоїть за граматиною. Спочатку вивчають граматику, а потім переходять до риторики. Між граматиною та риторикою існує істотна методологічна відмінність. Граматика чи лінгвістика припускають, що всі люди, які використовують ту чи іншу мову, є носіями спільного знання. Риторика же використовує іншу тезу: кожен мовець має бути індивідом, відрізнитися від інших – основне правило риторики – заборона на відсутність новизни в повідомленні.

І все ж таки риторика є найважливішою галуззю культури, науки, майстерності та становить із цими складниками єдиний сплав – мистецтво. Становлення риторики як наукової дисципліни пов'язане з ім'ям М. Ломоносова – автора «Короткого керівництва до красномовства» (1748 р.). У цій праці подано перелік правил, якими вчений радив користуватися в усних і письмових виступах на державні, суспільні, релігійно – філософські теми.

Риторика активно розвивалась у Європі до кінця XVIII століття, у Росії інтерес до неї згас у XIX ст. Ренесанс науки спостерігається з 60-х рр. XX ст. Інтенсивна розробка проблем вітчизняного красномовства останнім часом пов'язана з тим, що знову з'явилося замовлення суспільства на мислячу людину й промовця. Демократія послабляє владу наказу й підсилює значення переконання.

З кінця XIX – початку XX ст. існували професійно орієнтовані риторики для політиків, юристів, офіцерів. Традиція створення подібних настанов триває. В останні роки сформувалася самостійна галузь науки й практики – ділова риторика. Вона є прикладним напрямком загальної риторики, орієнтованої на оснащення бізнесменів і менеджерів правилами користування словом, невербальними засобами передачі інформації. Ділова риторика — це наука й мистецтво переконливого й ефективного мовлення в різних видах (або жанрах) ділового спілкування. Об'єктом вивчення цієї дисципліни виступають усні та писемні жанри службового контакту, наприклад, доповідь на зборах, переговори, договір, заява, наказ тощо.

Ще Якокка, відомий американський бізнесмен, зауважував: «Це ж соромно, коли людина великих здатностей не в змозі зрозуміло розповісти про свої задуми, виступаючи перед радою директорів або відповідним комітетом ... гарному менеджеріві потрібно вміти слухати так само, як вміти говорити».

Ділове спілкування – це складний багатоплановий процес розвитку контактів між людьми в службовій сфері. Його учасники виступають в офіційних статусах й орієнтовані на досягнення мети, конкретних завдань.

Специфічною особливістю названого процесу є регламентованість, тобто підпорядкування встановленим обмеженням, які визначаються національними та культурними традиціями, професійними й етичними принципами. Відомі «писані» й «неписані» норми поведіння в тій чи іншій ситуації офіційного контакту. Загальноприйнятий порядок і форма поведіння на службі називається діловим етикетом. Його основна функція – формування правил, які сприяють взаєморозумінню людей. Другою за значенням є функція зручності, тобто доцільність і практичність використання правил поведіння. Сучасний вітчизняний службовий етикет має як інтернаціональні ознаки, так і національні риси нашого народу.

Діловий етикет містить дві групи правил:

- норми, що діють у сфері спілкування між рівними за статусом членами колективу (горизонтальні);
- установки, що визначають характер контакту керівника і підлеглого (вертикальні).

Загальною вимогою вважається привітне та шанобливе ставлення до всіх колег по роботі, партнерів, незалежно від особистих симпатій та антипатій.

Регламентованість ділової взаємодії передбачає відповідне мовне оформлення. Головним засобом офіційного спілкування виступає літературна мова. Обов'язкове дотримання мовного етикету – розроблених суспільством норм мовного поведіння, типових готових «формул», які дозволяють організувати етикетні ситуації вітання, прохання, подяки тощо, наприклад, «Доброго ранку», «Будь ласка», «Перепрошую», «Радий познайомитися з Вами», з урахуванням соціальних, вікових, психологічних характеристик.

Усні види ділового спілкування поділяються на монологічні й діалогічні. До монологічних належать: привітання, інформаційна промова, доповідь (на засіданні, зборах).

До жанрів, заснованих на діалозі, належать: розмова, бесіда, інтерв'ю, переговори, дискусія, нарада (збори), прес-конференція.

Писемні види ділового спілкування – це численні службові документи: діловий лист, протокол, звіт, довідка, доповідна та пояснювальна записка, акт, заява, договір, статут, положення, інструкція, рішення, розпорядження, вказівка, наказ, доручення тощо.

Таким чином, мова, уміння спілкуватися, етикет виступають головними «знаряддями» створення іміджу ділової людини, тобто самопрезентації, конструювання свого образу для інших. Шляхетний образ гарантує керівникові, підприємцеві половину успіху й постійне задоволення від роботи. Не можна забувати, що гармонійне спілкування засноване завжди на усвідомленні важливості й дотриманні етичних норм, таких, як тактовність, делікатність, повага до честі й гідності особистості, справедливість. Інтелігентність як якість внутрішньої культури – терпиме ставлення до світу й до людей – незмінно відбивається в зовнішньому поведженні, виявляється в особистому шармі.

Тема 1.2. Історичний розвиток риторики

Зародження риторики. Антична риторика. Родоначальники риторики. Красномовство Давнього Риму. Поширення християнства за сприяння ораторського мистецтва. Навчальна риторика. Риторична концепція М. В. Ломоносова. Проблеми сучасної риторики.

Зародження риторики як науки пов'язується з греко-римською цивілізацією, хоч корені риторики сягають значно глибше.

Антична риторика виникла у Греції в 5-4 ст. до н. е., склалася в систему в 3-2 ст. до н. е. і поширилася у Стародавньому Римі в 1 ст. до н. е. Саме там було розроблено наукові основи риторики, котрі пізніше успадкували теорії словесності Середньовіччя, Відродження та Нового часу. Державний устрій Стародавньої Греції вимагав бездоганного володіння ораторським мистецтвом: той, хто хотів займатися громадською чи державною

діяльністю, мусив опанувати мистецтво промови. Отже, риторика народилася з суспільної потреби переконувати слухачів живим словом. Вона швидко здобула суспільне визнання в єдності з філософією і логосом, виробила власні технології, категорії й закони, стала наукою моральною й патріотичною, перетворилась на мистецтво слова і засіб успішної кар'єри громадського діяча, політика, державця.²

Родоначальниками риторики вважають класичних софістів. Філософ-софіст Протагор (V ст. до н. е.) одним з перших застосував діалогічну форму викладу думок і класифікував висловлювання на питання, відповіді, накази та прохання. Спочатку софісти навчали правил логічного мовлення, прийомів доказів та спростування, але дуже швидко відійшли від цього. Головною ознакою їхніх промов поступово стає застосування різноманітних словесних і логічних «вивертів», за допомогою яких можна досягти перемоги над супротивником. Це викликало критику на адресу софістів з боку інших риторичних течій, але, разом з тим, софістика активно сприяла розвитку риторики та піднесенню престижу освіченості. Одним з провідних софістів був Горгій (485-380 рр. до н.е.). Горгія вважають творцем грецької художньої прози, бо саме він звернув увагу на звукову організацію словесних прийомів, які використовувалися в молитвах і поезії, та переніс їх у свої твори. Ним було розроблено методику впливу на слухачів засобом слова. На думку сучасних дослідників, новаторство Горгія полягало в тому, що він увів в обіг такі прийоми, як алітерація, асонанс, повтори, антитези, паралелізми, створивши цим виражальний ефект. З античних часів згадані фігури стали називатися горгійськими.

Уже в епоху античності риторику розглядали в тісному зв'язку з навчанням і вихованням. Так, Сократ, Платон, Аристотель здійснювали

---

² Мацько Л. І., Мацько О. М. М Риторика: Навч. посіб./ Л. І.Мацько, О. М. Мацько — К.: Вища шк., 2003. — 311с.

процес викладання у вигляді діалогу, нерідко у вигляді суперечки, де сам процес обміну думками було організовано як риторичну дію, де кожна репліка несла в собі безпосереднє вираження процесу мислення й одночасно мала конкретну спрямованість на співрозмовника і могла передбачити його реакцію. У риторичній школі Квінтіліана весь процес навчання будувався на основі риторики.

Риторика Середньовіччя була надбанням християнської церкви: ораторське мистецтво розвивалося на церковних кафедрах, в університетах та судах, політичного ж красномовства в цей період майже не існувало.

Середні віки визначили риторику як засіб оформлення навколишнього світу (не стільки в сутності речей, скільки в сутності слова). Риторику було включено до обов'язкових дисциплін, що вивчалися в усіх навчальних закладах того часу. Вона мала визначати значення слів і робити все, щоб вони не перешкоджали відображенню думки, а допомагали найбільш точно її передати. Педагогічна риторика давала можливість виразити свої думки найбільш точно і зрозуміло, що забезпечувало вчителю авторитет і привілейоване становище в суспільстві.

Епоха Просвітництва показала цінність ораторського мистецтва для тих, хто хотів переконливо говорити і якісно мислити, бо зростало соціальне замовлення суспільства на людей талановитих, лідерів у різних сферах життєдіяльності. Тому зростав і попит на педагогів нового типу, риторично освічених, які б розвивали ідеї класичної педагогіки, що сприяли б відновленню авторитету знань.

Новий поштовх до розвитку риторики дали залучення її до системи освіти, книгодрукарство, створення масової книги: вона стала розвиватися як знаряддя стилю.

Національні школи мали різні тенденції розвитку риторики і відповідно до цих тенденцій визначали її основні завдання. Так, українська риторична школа вирізнялася з-поміж інших національних шкіл цікавими теоретичними розробками та самобутніми зразками промов. Українське ораторське

мистецтво з періоду Київської Русі успадкувало збірники перекладних та оригінальних риторичних творів, які уславлювали персонажів міфології, філософії та художньої літератури Стародавньої Греції та Риму. До творів оригінального письменства того часу належать «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» Нестора-літописця, «Послання» Кліма Смолятича, повчання Кирила Турівського тощо. Особливою майстерністю вирізнялися твори митрополита Іларіона та Кирила Турівського. Вони мали довершені структурні особливості, були насичені яскравими образами-символами, художніми риторичними фігурами.

Слід зазначити, що наприкінці XVI ст. розвиток античної спадщини в українській риторичній дійшов свого апогею. Українські риторичні Герасим Смотрицький та Захарій Копистянський навіть відстоювали концепцію духовної спадкоємності між Стародавньою Грецією і Київською Руссю. Отже, на основі античного красномовства та гомілетики ранньоукраїнського періоду розвинулась вітчизняна риторика, що посіла чільне місце в системі освіти та зробила значний внесок у скарбницю світової риторичної культури.

Яскравим прикладом розвитку української риторичної у XV ст. була творчість Івана Вишенського. Його твори жанрово становили собою послання, однак письменник розраховував і на те, що вони будуть проголошуватися публічно. Сучасні дослідники (В. Шевчук, І. Чепіга та ін.) відзначають, що індивідуальною рисою творів І. Вишенського були доступність викладу, зрозумілість і легкість проголошеного для слухачів.

У XVII ст. із розвитком освіти в Україні, зокрема з розширенням мережі братських шкіл, ораторське мистецтво починають вчити спеціально, бо в таких школах панувала система навчання, властива всім європейським школам. У школах того часу спочатку читався курс граматики, поезики, а потім і риторичної – науки красномовства. Програма курсу передбачала студіювання літературних зразків, насамперед античних, написання творів за цими зразками, декламацію або проголошення власних промов. Крім світової

ораторської класики, учнів ознайомлювали і з представниками вітчизняної ораторської творчості – як давньоруськими, так і староукраїнськими.³

Складати проповіді вчили і в Києво-Могилянській академії. Порядок викладання риторики в академії визначався спеціальною інструкцією 1787 року, яка містила такі положення:

1. Навчати красномовства руського та латинського. Правила риторики зачувати.

2. Промови Цицерона читати у понеділок, середу, п'ятницю. Обов'язково робити риторичні розбори та імітації, з поміткою фразерів і перекладу.

3. У вівторок, четвер, суботу читати промови М. Ломоносова та проповіді.

4. Щоб досягти успіхів, частіше залучати учнів до риторичних заходів та імітацій кращих авторів, як латинських, так і руських.

Вихованці академії, а згодом і вчителі – Л. Баранович, І. Галятовський, І. Гізель, А. Радилівський, С. Яворський – стали яскравими представниками української риторики XVII ст. У цей час з'являються перші східнослов'янські підручники з риторики – «Сказання про сім вільних мудростей», «Риторика» митрополита Макарія. Згодом античні традиції було перенесено на терен естетики бароко. І. Галятовський уклав збірник проповідей «Ключ розуміння» і теоретичний трактат «Наука, альбо способ зложення казання», який, власне, став першим українським підручником церковної риторики. Ця праця мала величезне практичне значення, бо автор акцентує увагу на будові проповіді, в якій виділяє три основні частини (початок, повість, кінець казання) та говорить про особливості викладу тієї чи іншої теми. Теорія казань І. Галятовського довгий час була настановою для освічених людей.

Інший вихованець і вчитель Києво-Могилянської академії Стефан Яворський створив оригінальний самобутній твір «Риторична рука», де

---

³ Нудьга Г. Перші магістри і доктори: Українські студенти в університетах Європи XIV – XVIII ст. / Г. Нудьга – К., 1991.

коротко і змістовно виклав теоретичні засади риторики, виділивши п'ять основних частин: винахід, розміщення, витійство (опис риторичних фігур), пам'ять і виголошення. Ці частини були замкнені в міцній риторичній руці: визначення риторики написано на зап'ястку, а назви частин – на пальцях. Праця С.Яворського стала важливим теоретичним і практичним доробком української риторики XVIII ст.

Вагомий внесок у розвиток української риторичної школи зробив Феофан Прокопович. Автор, перейнявшись естетикою класицизму, розкритикував у курсі риторики, який читав у Києво-Могилянській академії, крайнощі барокового стилю. Основні питання цього курсу він виклав у трактаті «Про риторичне мистецтво». Риторика, яку створив Феофан Прокопович, увібрала в себе прогресивні ідеї Аристотеля. До неї входили десять книг, що містили загальні вступні настанови; добір доказів і ампліфікацій; розташування матеріалу; мовностилістичне оформлення промови; прийоми трактування почуттів; метод писання історій і молитов; судовий і дорадчий вид промов; епідейктичні орації, священне красномовство; особливості пам'яті оратора та виголошення ним промов. Ф. Прокопович вважав, що риторика позбавлена свого специфічного предмета, натомість охоплює всі предмети, які цікавлять людину. Основне завдання риторики він вбачав у тому, щоб навчити оратора за допомогою мистецтва слова дати відповіді на важливі запитання і переконати слухачів, що ці відповіді є правильними. Видатний ритор визначав такі функції ораторського мистецтва: соціально-організаційну (засіб агітації, мобілізації); культурно-освітню (життя народу, країни); одержання нових знань; вплив на громадську думку. Риторичний курс, який читав Ф. Прокопович, мав виразний нормативний характер: усував стилістичні надмірності бароко, але виступав проти «порожнього», примітивного мовлення. Творча спадщина цього видатного ритора є безцінним надбанням світової наукової думки.

Іще одним відомим випускником Києво-Могилянської академії був Г. Сковорода. У 1750 році він скінчив клас піітики та риторики. Пізніше у

листах до учнів Г.Сковорода згадував, що у класі риторики велика увага приділялася тренуванню пам'яті, вмінню логічно мислити і викладати докази. Мову та мовлення студенти академії удосконалювали, складаючи вірші та промови (привітальні, панегіричні, судові), вчилися писати листи (вдячні, вітальні, прощальні) тощо. Своїми улюбленими авторами називав Г.Сковорода Горація, Ланганія, Овідія, Плутарха, Цицерона, Целарія. Великий український філософ-просвітник наголошував на тому, що слово вчителя відіграє визначну роль у навчанні та вихованні дитини.

Риторика Г.Сковороди була універсальним засобом моральної перебудови світу і передбачала самопізнання, бо головне в житті, на думку філософа, – пізнати в собі «справжню людину». Г.Сковорода вважав, що суспільство, де кожен реалізує свої природні обдарування, можна побудувати тільки за допомогою освіти, в основі якої лежить спілкування вчителя й учнів.

Отже, вітчизняна риторика посіла чільне місце в системі освіти та зробила значний внесок у скарбницю світової риторичної культури.

Практична риторика продовжувала розвиватися в Україні до середини XIX ст. У другій половині XIX ст. почався період занепаду риторики, вона зблизилася з поетикою і поступово розчинилась у стилістиці.

За радянських часів панування тоталітарного режиму й адміністративно-командної системи масові репресії також не сприяли науковим розробкам у галузі риторики й ораторського мистецтва.

Протягом 50-60 рр. XX ст. здебільшого розроблялися проблеми культури мовлення. Усе це спричинило суттєве відставання розвитку риторики в нашій країні порівняно з США, Францією, Японією, де проводилася велика дослідницька робота з питань ораторського публічного мовлення, мовленнєвого впливу на слухачів, психологічного контакту з аудиторією в процесі спілкування.

У 60-ті роки ХХ ст. в усьому світі починається відродження риторики, зокрема її проблематики в іншому ідейно-науковому контексті, завдяки надзвичайно розвинутій системі комунікації та засобів масової інформації.

Одним з видів наукових досліджень різних промов став контент-аналіз. Учені США відзначили, що сприймання людиною текстів не адекватне їх розумінню: у пам'яті людини залишається «реферат» основного змісту промови, причому саме в тому аспекті, в якому він цікавий кожному конкретному слухачеві. Спеціалісти почали проводити контент-аналіз на замовлення, кожне замовлення формувало кут зору, під яким аудиторія мала сприймати ту чи іншу інформацію. Ю. Рождественський так визначив основні завдання контент-аналізу: «розглядає проблеми сприймання мовлення і проблеми мовленнєвого управління аудиторією». Подальший розвиток теорія контент-аналізу одержала у філологічних працях Р. Карні, О. Пірса, Х. Перельмана, що дозволило їм зробити висновок: у будь-якому виді словесності присутня своя генеральна модель дійсності. Контент-аналіз розглянув такі проблеми наукової риторики: зв'язок між сприйманням і розумінням конкретного мовлення; смислові можливості сприймання і розуміння тексту аудиторією; аналіз ставлення аудиторії до тих чи інших фактів дійсності.

Усе це викликало потребу вдосконалення ораторського мовлення в умовах масових комунікацій. Американська система освіти, наприклад, ввела нову дисципліну «Мовлення» (до цього навчання зв'язного мовлення в школах США велося на зразках літературно-художніх творів, спектаклів шкільних театрів, шляхом написання письмових робіт на літературні теми). Ці засоби було визнано недостатніми, бо вони практично виключали навички «винаходу думок». Новий курс «Мовлення» мав на меті активізувати мисленнєво-мовленнєву практику особистості в будь-яких сферах життєдіяльності. У зв'язку з цими дослідженнями виникало багато нових риторичних напрямів і течій, а також були розроблені нові теорії управління.

Розробки питань риторики того часу пов'язані з відомими іменами В. Джеймса, Д. Дьюї, Д. Карнегі та інших.

До проблем ораторського мистецтва в нашій країні повернулися лише в 70-ті роки ХХ ст. у зв'язку з вимогами усної агітації та пропаганди, особливо лекційної. Курс «Ораторське мистецтво» почали викладати в деяких ВНЗ. Типовим підручником того часу вважався – «Основи радянського ораторського мистецтва» (1973) Є.Ножина. Теоретичні й практичні проблеми риторики розроблені автором з позиції лекторської майстерності й адресовані агітаторам і пропагандистам.

Упродовж останніх десятиліть в Україні значно посилюється інтерес до риторики як предмету наукового дослідження. Першою ґрунтовною роботою стало монографічне дослідження Г. Сагач, у якому риторика розглядалась як наука в системі підготовки сучасного вчителя. Дослідниця глибоко проаналізувала статус сучасної риторики та її зв'язки з іншими науками, визначила її основні закони, розглянула імідж учителя в контексті риторичної діяльності, обґрунтувала формування риторичної культури в школах нового типу та в умовах вищої освіти.

Проблемами риторики нині займаються провідні вітчизняні (М. Герман, З. Куньч, Л. Кравець, В. Олійник, Л. Мацько, В. Молдован, Г. Сагач, І. Чепіга та ін.) та російські дослідники (С. Аверинцев, Н. Безменова, Л. Введенська, Т. Ладиженська, О. Лосєв, Г. Міськевич, Л. Павлова, Ю. Рождественський). Актуалізувалися дослідження, у яких розглядається проблематика фахової риторики: юридичної (В. Молдован), ділової (С. Хаджерадева, Н. Черненко), соціально-гуманітарної (В. Романова), педагогічної (Н. Тарасевич, Л. Ткаченко, О. Штепа).

В активі сучасної західноєвропейської науки найбільшого поширення набули праці з неориторики Х.Перельмана (Бельгія), Р.Барта (Франція), групи «Мю» (Бельгія) та нові розробки в галузі метариторики, в межах якої вивчається теорія риторики і подається інтерпретація її основних понять. Зазначимо, що прибічники неориторики розглядають мовленнєву поведінку

сучасної людини як форму інтелектуальної діяльності, спрямованої на формування і розвиток особистісного потенціалу людини.

Поява зазначених напрямів риторичної науки не тільки спростувала песимістичні прогнози минулого століття про кінець риторики, але й позначила оновлення її змісту та залучення до системи найновіших наукових розробок. Суть інноваційного оновлення полягала, по-перше, у відмові від нормативного пафосу старої риторики, по-друге, – у поповненні її структурного складу, наприклад, за рахунок інтеграції теорії тексту, семіотики. Сучасна риторика розглядається як теорія аргументації, як система добору матеріалів для промови, як понятійний апарат мовця, елементи невербального супроводу промови, тренування пам'яті оратора, опис мовновиражальних риторичних засобів тощо.

Питання для самоперевірки

1. Передумови зародження риторики.
2. Розвиток риторики в епоху Старого Завіту.
3. Особливості розвитку Візантійської риторики.
4. Описати картину становлення політичного та академічного красномовства в епоху Просвітництва.
5. Розкрити критичні піднесення юридичного красномовства в після ренесансну епоху.
6. Розкрити поняття «риторика Київської Русі».
7. Резонанс української культури в східнослов'янських землях.
8. Сучасний розвиток риторики.

Розділ 2. СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА: РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Тема 2.1 Культура мовлення корекційного педагога

Мова, мовлення, мовленнєва діяльність. Якості культури мовлення корекційного педагога. Соціальність мовлення. Публічність мовлення колекційного педагога.

Формування мовленнєвої культури у дітей різного віку передбачає формування в них уміння говорити правильно, бути гарним співрозмовником, здатним висловлювати власне судження, вміти одночасно співвідносити предмети та явища, аналізувати зв'язки між ними, бути уважним слухачем, вміти вести бесіду, вміти ввічливо попросити і ввічливо відмовити, захиститися в разі потреби; це такий вибір і застосування мовних засобів, які в спілкуванні при додержанні мовних норм та етики, дозволяють отримати найбільший ефект від поставлених комунікативних завдань.

Одним з головних завдань професійної діяльності корекційного педагога в процесі формування у дошкільників основ риторичної культури є розвиток мовлення.⁴

Адже інтелект, який з'являється на стадії раннього дитячого віку та інтенсивно удосконалюється в дошкільному, молодшому шкільному та підлітковому віці, розвивається та удосконалюється тільки за умови оволодіння мовленням. Якщо дорослі, котрі оточують дитину, навчають її

---

⁴ Корекційний педагог - це педагог, який організовує та здійснює навчально - корекційну роботу з дітьми у яких порушено нормальний перебіг загального розвитку, що спричинено наявністю фізичного або психічного дефекту, визначає ступінь і структуру вираженості наявного дефекту, використовує спеціальні методи і прийоми для попередження та виправлення відхилень у розвитку.

говорити вже з немовлячого віку, то у неї розвивається здібність до уявлення, мислення.

Мовлення людини – це процес правильного використання лексичних, граматичних, акустичних знаків для спілкування, пізнання, саморегуляції, які встановлюються традиційно і виявляються нормою мови. Щоб оволодіти нормою рідної мови дитині треба запам'ятати традицію використання мовних знаків: їх сполучення, взаємозамінювання, звукове оформлення. Це можливо лише тоді, коли дитина постійно має досвід активного спілкування. Активне спілкування – це можливість висловлювати думки, спілкуватися, виражати оцінки реальності, володіючи культурою мовлення та користуючись її законами. Дитина має навчитися «відчувати» мову в природному живому спілкуванні і засвоювати мову інтуїтивно.

Мова – інструмент розвитку вищих відділів психіки підростаючої людини. Навчаючи дитину рідної мови, дорослі водночас сприяють розвитку її інтелекту та вищих емоцій, готують основу для подальшого життя в соціумі. Своєчасне та повноцінне оволодіння мовою є першою умовою становлення людини як особистості. Але слід пам'ятати, що це становлення розвивається в процесі наслідування. За даними фізіологів, наслідування у людини – це безумовний рефлекс, інстинкт, тобто вроджене вміння, якого не навчаються, а з яким вже народжуються. Це таке саме вміння, як дихати, смоктати, ковтати тощо. Наслідує дитина спочатку артикуляцію, міміку, мовні рухи, які бачить на обличчі людини, що розмовляє з нею. Спочатку це наслідування ще неусвідомлене, інстинктивне. Дитина в процесі оволодіння мовою наслідує мовлення всіх людей, які її оточують. Вона не може обирати об'єкт для наслідування. Малюк несвідомо переймає мовлення, яке чує від оточуючих. Наслідує особливості мовлення, орфоепічні, граматичні, стилістичні форми тощо. Тобто, дитина перебуває у мовному середовищі, що виникло стихійно. Таке середовище називається природним мовним середовищем. Воно може бути сприятливим або несприятливим, залежно від зовнішніх умов. Можливості мовного середовища і є потенціалом розвитку

мовлення дитини. Потенціал розвитку природного мовного середовища складається спонтанно і не регулюється.

У навчальних закладах освіти спеціально організують мовне середовище таким чином, аби його потенціал розвитку був високим, оптимальним для кожного вікового ступеня. Це означає створення штучного мовного середовища, що спонукає дитину до комунікативних дій.

На ранньому етапі мовленнєвого розвитку дитина має засвоїти всю знакову систему мови. Адже мова – це знакова система, що кодує оточуючу дійсність людини. Морфеми, слова, речення – це все те, що формує мовні знаки, а крім цього – артикуляція, міміка, жести, інтонація.

Мовлення педагога – не просто комунікативна дія. Воно є зразком для наслідування дітьми, засобом взаємодії з батьками, зрештою, показником професійної, педагогічної, людської культури. Специфіка мовлення сучасного вихователя полягає у його багатоаспектності, в умінні користуватися мовними і позамовними засобами для досягнення максимального ефекту у професійній діяльності.

У сучасному світі дуже важливо вміти знаходити шляхи спілкування. Вміння розуміти та переконувати, слухати та чути дається не тільки від природи, а також і внаслідок самовиховання.

У сучасному суспільстві необхідний педагог, який майстерно володіє мистецтвом взаємодії з дітьми, колегами, батьками, котрий уміє заздалегідь передбачити складності та прогнозувати результати, оперативно знаходити оптимальні педагогічні рішення в нестандартних ситуаціях.

За визначенням Платона, риторика – це вправність, тобто це вміння, спритність, яких можливо навчитись, розвинути в собі.

Риторична вправність – це майстерне володіння мистецтвом красномовства.

Красномовство – майстерність (іноді – мистецтво) усного мовлення, здібність говорити переконливо, цікаво, красиво, виразно, на вищому рівні мовленнєвої культури.

Вищий рівень мовленнєвої культури – дотримання сукупності вимог стосовно загальної культури та культури мовленнєвого спілкування.

Загальна культура – система духовних форм забезпечення життєдіяльності людини.

Культура мовленнєвого спілкування – це добір і застосування мовних засобів, які в спілкуванні, за умови додержання мовних норм та етики, дозволяють отримати найбільший ефект від поставлених комунікативних завдань.⁵

Педагогічне спілкування – таке спілкування педагога з дітьми у процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності для правильного формування особистості дитини, забезпечує доброзичливий емоційний клімат навчання, забезпечує управління соціально-психологічними процесами в колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості корекційного педагога.

Тому до мовлення корекційного педагога постають серйозні вимоги:

- мовлення має бути абсолютно грамотним, літературним;
- особливої уваги потребує культура мовлення, його етичність;
- структура мовлення має співвідноситися з віком дітей;
- зміст мовленнєвих висловлень мусить чітко відповідати рівню розвитку дитини, її уявленням і зацікавленням;
- точність, ясність, простота мовлення;
- регулювання темпу мовлення;
- регулювання сили голосу;
- мовлення має бути емоційним, образним, виразним, виражати інтерес, увагу, любов до дитини;

---

⁵ Ожегов С. И. О нормах словоупотребления. Предисловие к кн.: Правильность русской речи: Словарь-справочник. М., 1965 // С. И. Ожегов Лексикология. Лексикография. Культура речи. М., 1974.

- володіти прийомами майстерності, необхідними для впливу на мовлення дитини.

Досягти цього можливо лише в результаті тривалого спеціального навчання, володіння граматичною, лексичною, фонематичною стороною мовлення, а також шляхом самовдосконалення.

Дитина виховується у стихійному мовному середовищі. Воно може бути сприятливим і несприятливим для мовленнєвого розвитку дитини, а також і для загального психічного стану. Майбутній корекційний педагог спеціального навчального закладу мусить знати основи специфіки засвоєння дітьми функції мови, оскільки саме в цей час, у період дошкільного дитинства, діти починають оволодівати елементами функцій мови. Цей процес, на думку Л. Виготського, відбувається комплексно, коли рівень розвитку однієї функції залежить від рівня розвитку іншої. Розглядаючи процеси засвоєння функціонального значення слова дітьми дошкільного віку, можна відзначити, що оволодіння рідною мовою як засобом і способом спілкування та пізнання є одним із найважливіших надбань дитини в дошкільному дитинстві. Мовлення – це критерій психічного розвитку дитини.

Рівень розвитку мовлення визначає і проектує розвиток дитини. Дошкільний вік є сенситивним періодом розвитку та засвоєння мови і мовлення. Саме в період дошкільного дитинства діти починають оволодівати елементами основних функцій мови, а їх недорозвинення може привести до відставання у психічному розвитку дитини.

Мовлення – соціальний фактор і дуже важливим є спілкування дітей з дорослими. Спілкування впливає на ускладнення змісту й структуру мовлення дитини, тому інтереси розвитку мовлення потребують поступового розширення та поглиблення його соціальних зв'язків.

Тому не можна уявити корекційного педагога без оволодіння мовленнєвою вправністю, оскільки основою спілкування з дитиною, яка має вади розвитку, є такт і вміння педагога передавати відомості дітям, які

впливають на позитивний розвиток дитини. Необхідно підкреслити, що в роботі з дітьми важливим є використання ефективних методів, які сприяють особливій атмосфері спілкування дорослого з дитиною. А це, в свою чергу, допомагає розкривати та розвивати потенційні можливості маленької людини, її приховані творчі сили і кращі якості людини.

Багато важить і стильове різноманіття мовлення, яким мусить оволодіти спеціальний педагог дошкільного закладу. Під стилем (від грец. *stylos* - «паличка для письма») розуміють різновид літературної мови, що виконує певну функцію в спілкуванні. Тому стилі називаються функціональними. Диференціація стилів орієнтована на відповідні сфери людської діяльності (наука, законодавство, діловодство, політика). Виділяють стилі – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний. Всі вони призначені для передачі досить складного змісту й використовуються в офіційній атмосфері, дуже часто – у писемній формі. Прагнучи підкреслити цю обставину, три названих вище стилі поєднують, іменуючи книжковими. Їм протипоставлений розмовний стиль, що використовує у повсякденному спілкуванні, переважно в усній формі.

Різновидами цього стилю є:

- Літературно-розмовний – мовлення людей у навчальних закладах, у виробничих умовах, в установах культури;
- ораторський (усне публічне мовлення) – виступи на теми ділового характеру;
- розмовно-побутовий – мовлення в невимушеній, домашній обстановці, на відпочинку, на вулиці.

Мова художньої літератури, на думку дослідників, синтезує елементи всіх названих стилів.

Робота корекційного педагога передбачає постійне публічне мовлення.

Публічне мовлення становить собою один із жанрових різновидів мовленнєвої діяльності корекційного педагога, досить своєрідною за своєю

природою, місцем серед інших видів мовлення, а також за своїми якісними характеристиками.

Серед них – *писемно-усна форма* публічного мовлення, на етапі існування якої мовець повинен викласти свої думки письмово. Це необхідно для збереження думки, побудови логічно сформульованих понять, безперечної впевненості у власних судженнях та подальшого точного, ясного й стислого викладу їх перед аудиторією. Це підтверджує й вислів Д. Карнегі: «Постійно занотовуйте всі роздуми, які спадають вам на думку, і весь час ретельно обдумуйте їх... Записуючи, я відшліфовую як саму думку, так і її словесну форму... значно легше аналізувати факти після їхнього попереднього запису: добре сформульована проблема – наполовину розв'язана проблема».

Книжно-розмовна форма публічного мовлення характеризується впливом на мисленнєво-мовленнєву діяльність слухача (дитини) з метою переконання й спонукання його до відповіді чи дії.

Розмовний аспект публічного мовлення виявляється в таких її якостях, як:

- безпосередність (спілкування віч-на-віч, у процесі якого здійснюється оперативна реакція педагога на стимули дитини-слухача);
- невимушеність (природність, розкутість спілкування) як необхідна передумова встановлення контакту між педагогом і дитиною;
- емоційність спілкування (збудження пристрастей), що забезпечує виразність мовлення за рахунок доцільного використання вербальних і невербальних засобів.

Книжний характер публічного мовлення виявляється у:

- правильності (відповідності нормам літературної мови);
- точності (використанні слова у відповідності до його мовного значення);
- стислості (використанні таких мовних засобів, які найбільш яскраво виражають головну думку);

- виразності (використанні елементів художнього стилю);
- доцільності (зумовленої книжним характером мовлення й тісним зв'язком публічного мовлення з різними стилями літературної мови).

Звідси – красномовство в різних сферах спілкування (навчальне, офіційно-ділове, публіцистичне та ін.)

Публічне мовлення корекційного педагога носить підготовлено-імпровізаційний характер, який частіше зумовлений специфікою риторики, що підпорядкована системі законів, кожен із яких функціонує на певному етапі мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Отже, публічне мовлення корекційного педагога – це особливий вид тексту, створюваний за законами риторики, орієнтований на переконання, що зумовлює його інтеграційну природу (письмово-усна форма реалізації, книжно-розмовний тип мовлення, підготовлено-імпровізаційний характер реалізації). Цей вид тексту може виступати в різних жанрових різновидах (доповідь, лекція, бесіда) та орієнтуватися на різну кількість слухачів-дітей. Публічне мовлення – це такий матеріал, де найповніше виявляються сліди розумово-мовленнєвої діяльності людини й лише постійна робота над ним є найдієвішим чинником розвитку й удосконалення цієї діяльності педагога.

Поза, жести, міміка – ознаки індивідуальності промовця. Ці елементи кінетичної системи спілкування діють на зоровий канал сприйняття, акцентують увагу на утриманні інформації, що поступає через слуховий канал, підвищують емоційність і, тим самим, сприяють кращому засвоєнню висловлених думок. На думку психологів, інформація на 25% сприймається зоровим шляхом. Педагог має досягти відчуття стійкості, рівноваги, легкості, рухливості і природності на трибуні, перед дитячою аудиторією. Основним показником відчуттів є вираз обличчя. Міміка педагога стимулює емоції аудиторії, здатна передати гаму переживань: радість і скорботу, сумнів, іронію, рішучість. Вираз обличчя має відповідати характеру промови.

Однією з форм розвитку риторичного потенціалу дитини є риторичні ігри. За визначенням Л.Ткаченко, риторична гра – це один із різновидів

дидактичних ігор, спрямований на формування у дитини навичок досконалого мовлення, логічного викладу думки, вдалого добору слів залежно від ситуації спілкування. Так, з дітьми молодшої групи варто провести риторичну гру «Знайомство», старших учнів можна залучити до риторичної гри «Я мандрую містом», у якій розігруються можливі ситуації спілкування на вулиці, в магазині, в аптеці тощо.

Сучасний корекційний педагог має досконало володіти усім риторичним арсеналом, оскільки він є показником його професійної культури.

Тема 2.2. Техніка мовлення корекційного педагога

Техніка мовлення колекційного педагога. Анатомо-фізіологічні і психологічні основи мовленнєвої діяльності.

Однією з умов, які впливають на формування мовленнєвих умінь і навичок, є мовне середовище: чим вищий рівень мовленнєвої культури середовища, чим досконаліша мова людей, які входять до цього середовища, тим більший виховний, формувальний вплив воно справляє на мову, на вдосконалення культури і техніки мовлення майбутнього фахівця.

Важливим складником практичного компоненту риторичної культури корекційного педагога є техніка мовлення.

Техніку мовлення корекційного педагога мають вирізняти такі ознаки: зверненість до дитячої аудиторії, спрямованість на розв'язання певних навчально-виховних завдань, активність, внутрішня сила, виразність, образність, плавність, простота, стислість, логічна стрункість. Вона мусить будуватися з розрахунком на діалог, як відкритий, так і внутрішній. Особливо важливо прагнути до образності мови. Педагог повинен так розповідати, щоб збудити в уяві учня певні образи.

Але, на жаль, часто корекційні педагоги не володіють науковими основами мовленнєвої діяльності, технікою власного мовлення, а саме: не знають наукових анатомо-фізіологічних, психологічних і граматичних основ мовленнєвої діяльності; не вміють правильно дихати; мають невиразний голосовий апарат, відсутнє почуття темпу мови, посередньо володіють дикцією, основами логіки мови тощо. А тому голос вихователя недостатньо яскравий, виразний, не виконує мобілізуючої функції. І, як наслідок виникають відсутність інтересу у слухачів до повідомлення, непорозуміння, пов'язані з тим, що діти не можуть зрозуміти сутність інформації, яку подає корекційний педагог. Виховний вплив такого педагога часто неідеальний, тому що він не в змозі чітко висловити свої вимоги з необхідним діапазоном відтінків, захопити вихованців певною справою, сформуванню культури мови тощо. Тому і необхідно звернути особливу увагу на техніку мови та сценічну передачу мови слухачеві.

Складовими техніки мовлення є якості, що характеризують правильну вимову звуків і слів (звуковимова, дикція), елементи звукової виразності мовлення (інтонація, темп), рухливі засоби виразності (міміка, жести), а також елементи культури мовленнєвого спілкування (загальний тон мовлення). До складу техніки мовлення також включаємо мовленнєвий слух і мовленнєве дихання.

У техніці мовлення велику роль відіграє голос, який є основним інструментом діяльності дефектолога. «Голос – це оркестр різноманітних інструментів. Оркестр благозвучний, сильний, витриманий, рухомий, тонкий, один здатний передати найменші рухи внутрішнього життя, просто і красиво висловлювати думки і почуття людини». За допомогою голосу людина творить звуки, які зливаються в мову. Звуки, які народжуються в голосовому апараті, є дієвим інструментом корекційного педагога.

Важливим елементом риторичної культури корекційного педагога є володіння дикцією, адже від неї залежить правильне вимовляння, ступінь виразності у вимові слів, складів, звуків у розмові, викладання навчального

матеріалу вчителем тощо, а отже, розуміння аудиторією змісту вербального повідомлення.

З метою правильного мовотворення необхідно піклуватися про правильну артикуляцію, тобто про активність, динамічність мовленнєвого апарату, особливо його рухомої частини. Оскільки мовлення спеціального педагога має відрізнятися яскравістю, виразністю, то для нього вже не достатньо лише природної динамічності губ, язика, нижньої щелепи тощо. Необхідна певна сила, рухомість, артикуляційна виразність тих частин мовленнєвого апарату, від яких, у першу чергу, залежить якість звучання (губи, язик, нижня щелепа, м'яке піднебіння, голосові зв'язки, легені).

Оволодіння ораторським мистецтвом як складової риторичної культури вимагає оволодіння педагогом технікою дихання, оскільки воно значною мірою визначає якість звуку і мовлення, а також розвитку «мовного слуху», що включає в себе здатність до слухової уваги, розуміння слова, музики, уміння сприймати і розрізняти якість мови, голосу, тембру, допомагає сприйняти інтонацію, чіткість мови, її темп.

Виразність мовлення необхідна для педагога як засіб спілкування, і саме в ній відбувається вияв суб'єктивного ставлення особистості до дійсності, коли спеціальний педагог намагається передати не тільки свої знання, але й почуття. Виразність є наслідком розуміння того, про що говориться. При цьому дуже важливого значення набуває емоційність, яка має вияв у інтонаціях, підкреслюванні окремих слів, паузах, міміці, виразі очей, силі та темпі голосу.

Важливим елементом практичного компоненту риторичної культури педагога є вміння самопрезентації, адже якщо вчитель дитині не подобається або дуже подобається, то це погано позначається на сприйманні ним змісту повідомлення, ускладнює встановлення педагогічної взаємодії з вихованцем і, як наслідок, знижує ефективність виховання і навчання. Тому педагогу слід уміти здійснювати «самоподачу» себе вихованцям. Цьому сприяють: привабливість вчителя; дії, які викликають довіру; посмішка; відвертість;

компетентність; впевненість у собі; спокій, гарний настрій, доброзичливість; спокійний погляд в очі учнів.

Сприйняття дітьми вчителя, корекційного педагога означає сприйняття ними й того, що він говорить. Тому йому слід вміти точно формулювати свої думки, викладати їх доступною для співрозмовника мовою, орієнтуватися у спілкуванні на реакцію співрозмовника.

Корекційний педагог, вчитель у своїй професійній діяльності має можливість упродовж всього дня — під час занять, ігор, прогулянок, трудової та господарсько-побутової діяльності — вести з дітьми непередбачену бесіду, тобто сформовану у вільному мовленнєвому спілкуванні. Отже, складниками риторичної культури мають бути не тільки володіння зразковим мовленням, а й комунікативними вміннями, які включають уміння організовувати процеси комунікації, взаємодіяти з суб'єктами виховного процесу, за небагатьма ознаками передбачати розвиток комунікації, бачити варіанти комунікативної взаємодії; надавати допомогу вихованцям під час розв'язання навчальних завдань, знаходити та тактовно виправляти помилки у висловлюваннях інших людей; добирати переконливі аргументи на користь своєї позиції; відкрито демонструвати їй, за необхідності, відстоювати з повагою до почуттів, прав та думок іншої особистості свою позицію; уміння сценічної майстерності.

Важливим елементом риторичної культури фахівця дошкільного навчального закладу, на нашу думку, є емпатійні вміння.

Психологи (Є. Басін, А. Валон, О. Запорожець, К. Роджерс та інші) називають емпатію одним з найважливіших джерел розвитку особистості. Емпатія (від грец. *empathēia* — співпереживання) — здатність до досягнення емоційного світу іншої людини. Вона виявляється у формах співпереживання, співчуття та співпраці. Співпереживання — це переживання на основі ототожнення тих самих емоційних станів, які відчуває інший індивід. Співчуття передбачає моральний досвід, оцінку й участь у чийось переживаннях при збереженні незалежності власних почуттів.

Співпраця — активна форма емпатії, що виражається в ставленні індивіда до людей. Емпатія дає змогу визначити можливі труднощі сприйняття матеріалу, уявити почуття, переживання, які дошкільники відчувають під час сприйняття інформаційного повідомлення.

Важливим показником емпатійних здібностей є сенситивність (імпресивна емоційність) — підвищена емоційна чутливість до явищ будь-якого рівня. Ця якість забезпечує збагачення емоційного досвіду особистості й відіграє важливу роль у роботі працівника дошкільного навчального закладу.

Однією з надзвичайно важливих складових риторичної культури фахівця спеціального навчального закладу є сценічна майстерність, що передбачає оволодіння педагогом артистичними вміннями, тому вважаємо за доцільне більш докладно розглянути цей аспект.

Сценічна майстерність передбачає володіння своїм тілом, а саме: жестом, мімікою, пантомімікою. Ці вміння є складовими елементами педагогічної техніки, які в сучасній педагогіці отримали назву кінетичних умінь учителя (дефектолога, педагога).

Жести (від франц. *geste* – діяння) – рух тіла, особливо рух рукою, який супроводжує мовлення для посилення його виразності або змінює його.

Майбутньому педагогу необхідно оволодіти виразністю та рухливістю зовнішніх виявів (в міміці та жестах). Це дає можливість посилювати вплив на вихованців, а також допомагає більш раціонально й економно висловлювати свої думки, волю, наміри стосовно них. Водночас слід пам'ятати, що в процесі спілкування не завжди корисно відображати свій стан на обличчі, іноді за допомогою жестів, міміки та пантоміміки треба «заховати» свої почуття, зіграти на них.

Кожен жест повинен мати психологічний та змістовний підтекст. Оволодіваючи жестами, необхідно прагнути до того, щоб вони були доцільними, правдиво й доцільно виражали зміст мови, думки, архітекtonіку почуттів.

Виділяють три групи жестів: механічні, описові та психологічні. Для риторичної діяльності особливе значення мають психологічні жести як спосіб зовнішнього виразу почуттів. Вони не завжди збігаються зі словами, що вимовляються. А точніше, ці жести збігаються з підтекстом, із внутрішнім мовним образом. Педагог-оратор повинен контролювати кількість своїх жестів. Надмірна кількість жестів не може бути виправданою, особливо тоді, коли той самий жест декілька разів повторюється. Основну роль відіграє перший жест, який посилює думку. Він має також і психологічне навантаження. Останні ж жести – коливання за інерцією, які послаблюють силу першого.

У процесі оволодіння технікою жестів педагогу необхідно йти в таких напрямках:

- особистісному, який сприяє вираженню особливостей почуттів, переживань майбутнього фахівця як особистості (ці жести повинні бути індивідуалізовані, як і особистість, бути типовими, без нав'язаного, яке не властиве темпераменту, рисам характеру людини);
- типовому, тобто жести, які притаманні тим літературним героям, історичним постатям, про яких розповідає вихователь. Такі жести доповнюють образ, відповідають його психологічним особливостям, допомагають дітям більш повно уявити, побачити персонаж.

Жести необхідно заздалегідь продумувати, відпрацьовувати перед дзеркалом, щоб уникнути несподіванок, удаваності або нетиповості. Хоча жести – це лише спосіб посилення мовленнєвої діяльності, вираження особливостей підтексту, які зумовлені конкретними обставинами, вважаємо, що є сенс говорити про певну їх алгоритмізацію в педагогічній роботі, пов'язаній з риторичною діяльністю.

Міміка (від грец. *mimikos* – наслідуваний):

- рух м'язів обличчя людини відповідно до її почуттів чи настрою;
- мистецтво (уміння) виражати думки й почуття, створювати образи за допомогою рухів рук, обличчя тощо.

Міміку важко алгоритмізувати, вона настільки індивідуалізована і залежить від особливостей учнів, конкретних обставин, що необхідно говорити про оволодіння її технікою більшою мірою як потенційною властивістю педагога. Водночас, сучасними фахівцями вироблені спеціальні вправи на розвиток мімічних умінь.

Пантоміміка (від грец. *pantomimikos*) – мистецтво створювати образи за допомогою міміки, жестів, пластики тіла. Корекційний педагог має поводитись природно, яскраво і виразно. У першу чергу, він мусить добре «знати» своє тіло — його достоїнства та недоліки; прагнути виправити у рухах те, що заважає роботі. Впевнена хода, пластичність, м'якість, економність рухів, обачність в положенні свого тіла, його раціональність допомагають педагогу посилювати вплив слова.

Нерідко можна почути про того чи іншого педагога (учителя, корекційного педагога, викладача) говорять: «Який у нього «привабливий голос» або «нудний голос», «монотонний», «красивий голос», при цьому часто мається на увазі не стільки голос, скільки саме інтонаційне забарвлення, його багатство чи бідність, а також самопочуття педагога.

Самопочуття педагога зумовлюється: його темпераментом і характером; інтелектом; досконалістю володіння змістом інформації; фізичним станом; атмосферою; ступенем культури сприйняття слухача.

Отже, надзвичайно важливою характеристикою риторичної культури педагога є вміння керувати своїм самопочуттям, впевнено триматися під час виступу, стримувати вияви негативних емоцій відносно суб'єкта педагогічного впливу та його індивідуальних проявів, здатність налаштуватись на позитивне сприйняття й прийняття чужих ідей, поглядів, цінностей, які суттєво відрізняються від власних переконань, уміння саморегуляції (психотехніки). Такі вміння, на наш погляд, доцільно назвати емоційно-вольовими.

Почуття, виникаючи в процесі педагогічної взаємодії, впливають на її результативність. Почуття є джерелом розвитку емоцій, вони вимагають від

педагога вміння усвідомлювати їх, керувати ними, уміло використовувати їх для позитивного впливу на весь перебіг виховного процесу. Корекційний педагог мусить формувати позитивні почуття та емоції, які найбільш сприятливо впливають як на безпосередню його діяльність, так і на вихованців. Адже за їх допомогою створюється той позитивний емоційно-психологічний мікроклімат, який сприяє вирішенню багатьох навчально-виховних завдань, «розкріпачуючи» психіку вихованців, різко підвищуючи їх працездатність тощо. Діти високо цінують позитивні почуття корекційного педагога, а саме: любов і повагу до них, доброту, гуманізм, дружбу, обов'язок, милосердя тощо. Негативні ж почуття гальмують процес спілкування, призводять до конфліктів і непорозумінь.

Окрім того, почуття і емоції впливають не лише на певні фізіологічні процеси в організмі, але й призводять до змін у зовнішньому вигляді людини: змінюються вираз обличчя, очей, постава, з'являються своєрідність у жестах та особливі відтінки у голосі тощо. Це також позитивно впливає на діяльність як спеціального педагога так і вихованців.

Корекційний педагог має свідомо управляти своїми почуттями, в кожний конкретний момент стимулюючи або гальмуючи їх. Педагог «повинен уміти грати» (А. Макаренко) своєю поведінкою. На думку психологів, регулювання процесів у емоційній сфері виключає акти, котрі мають характер прямого самоконтролю, виступають у вигляді психологічних операцій, які мають непрямий характер⁶, однак, ми вважаємо, що майбутньому педагогу вельми важливо навчитися стримувати негативні почуття та стимулювати ті, які сприяють розв'язанню педагогічних завдань. Отже, спеціальний педагог повинен оволодіти вміннями психотехніки, що, з огляду на все, зазначене вище, є важливим елементом риторичної культури фахівця дошкільного навчального закладу.

---

⁶ Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / Под ред. А.В. Петровского. 2-е изд., доп. и перераб. М., 1976. 479 с.

Оволодіння вміннями психотехніки допомагає корекційному педагогу використовувати відповідні компоненти психічної діяльності для створення сприятливих умов для навчально-виховного процесу: встановлення позитивного емоційно-психологічного мікроклімату на занятті, профілактика конфліктних ситуацій, встановлення довірливих взаєностосунків з дітьми тощо.

Необхідно також зазначити, що для педагога велике значення має вміння оцінювати свій психічний і фізичний стан, керуватися ним, цілеспрямовано і раціонально залучати його до процесу розв'язання педагогічних завдань, швидко оцінюючи в конкретний момент стан свого організму, мобілізуючи власні внутрішні сили у відповідності до вимог певної педагогічної ситуації.

Зазначені вміння допомагають корекційному педагогові цілеспрямовано і раціонально, у відповідності з педагогічними потребами, організувати свою психіку, використовувати відповідні компоненти психічної діяльності для створення оптимальних умов під час риторичного виховання дошкільників. Особливо це стосується вміння педагога оцінювати свої почуття й емоції в конкретний момент, управляти ними в процесі спілкування з дітьми, використовувати їх для створення оптимальних умов перебігу навчально-виховного процесу, а також формування риторичної культури вихованців.

Педагогічна психотехніка передбачає швидку і кваліфіковану орієнтацію в психічному світі вихованця, оцінку його психічного стану в конкретній ситуації і в конкретний момент. Лише в залежності від цього психічного стану можлива та необхідна також конкретна психічна діяльність дефектолога. Все це змушує педагога оволодівати мистецтвом творчості високого ступеня, мистецтвом свідомо керувати своїм психічним станом. Він не може чекати, коли до нього прийде творче натхнення і здійме його на своїх крилах. Йому необхідно мобілізувати свої психічні та фізичні сили на

педагогічну дію, на педагогічну творчість в залежності від конкретних обставин.

На думку психологів, регулювання процесів у емоційній сфері виключає акти, котрі мають характер прямого самоконтролю, а виступають у вигляді психологічних операцій, які мають непрямий характер, однак, ми вважаємо, що майбутньому колекційному педагогу необхідно навчитися певною мірою стримувати певні почуття та стимулювати ті, які сприяють вирішенню педагогічних задач. Щоб уникнути, зменшити силу якогось почуття, необхідно відволікатися від джерел, які його спричинили, переключитися на іншу діяльність, або об'єкт, зосередити свою увагу на пошуках раціональних шляхів вивчення нової інформації.

Не можна не погодитися з В. Сухомлинським: «Замість того, щоб примушувати себе стримувати збудження, знайдіть діяльність, яка покаже зовсім в іншому світлі те, що викликає збудження, роздратування, примушує тримати пружину гальмування стиснутою. Зробіть неприємне, те, що дратує смішним, і ви станете повним володарем думок і почуттів колективу. Другий засіб зняття збудження і роздратування – це гумор. Найнапруженішу ситуацію, яка може викликати іноді дуже тривале роздратування, можна розрядити, якщо ви маєте почуття гумору. Веселого, незасмученого вчителя, який не впадає у відчай, діти люблять і поважають вже тому, що вони народ веселий, який має почуття гумору».

Регулюючи свої почуття і емоції, корекційний педагог, учитель повинен виходити з установки на попередні утруднення і готувати себе до їх подолання, а також бути впевненим в ефективності подібної роботи.

Питання для самоперевірки.

1. Культура мовлення сучасного педагога.
2. Сценічна майстерність як одна із складових риторичної культури фахівця спеціального навчального закладу.
3. Засоби логічної виразності в роботі з дітьми, які мають затримку темпу мовленнєвого віку. Навести приклади.

4. Публічне мовлення корекційного педагога.
5. Ознаки техніки мовлення корекційного педагога.
6. Виразність та рухливість зовнішніх виявів корекційного педагога.
7. Емоційно-образна виразність слова в роботі з дітьми дошкільного віку.

Навести приклади.

8. Психотехніка корекційного педагога.

Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЯКІ МАЮТЬ ЗАТРИМКУ ТЕМПУ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

Тема 3.1. Використання усної народної творчості в роботі з дітьми із затримкою темпу мовленнєвого розвитку

Формування досконалого мовлення дітей із затримкою темпу мовленнєвого розвитку. Знайомство дітей з фольклорними жанрами. Етапи прилучення дітей до творчої спадщини.

Розвиток мовлення дітей, які мають затримку темпу мовленнєвого розвитку відбувається у процесі вдосконалення практичного використання мови у спілкуванні з іншими людьми. Мовлення стає основою перебудови психічних процесів, знаряддям мислення. Засвоєння мови супроводжується великою активністю дитини. У більш ранньому віці вона є найбільш чутливою до мовних явищ. Одночасно з орієнтацією на зміст слів дитина виявляє неабияку цікавість до звукової форми слова, змінює слова, творить нові.

Саме тому важливо в ранній віковий період зробити особистісно значущим увесь зміст роботи щодо формування досконалого мовлення дітей. У сучасній лінгводидактиці використовують терміни «мова» і «мовлення». А. Богуш зазначає, що мова – це сукупність мовних знаків (морфеми, слова, словосполучення, речення), система граматичних форм і норм. Мовлення – процес індивідуального використання конкретної мови конкретною людиною за характерними для даної мови законами, правилами. Мовлення – процес індивідуальний, оскільки мовець самостійно будує різні типи синтаксичних конструкцій, добирає та вибирає мовні знаки, комбінує їх по-різному в рамках одного речення.

В оволодінні мовленням дитина йде від частини до цілого: від слова до поєднання двох-трьох слів, далі – до простої фрази, ще далі – до складного

речення. Л. Вигодський вважає, що кінцевим етапом мовлення є зв'язне мовлення, яке складається з розгорнутих речень. Зв'язне мовлення – це послідовність пов'язаних одна з одною думок, які передані такими словами у правильно побудованих реченнях.

Одним з перших теоретиків, який заклав основи методики розвитку рідної мови дітей дошкільного віку, був відомий слов'янський педагог Ян Амос Коменський (1592-1670). Вчений вважав, що виховання дітей від народження до шести років має відбуватись в материнській школі, яка виступає своєрідною формою сімейного виховання. Я.А.Коменський зауважував, що основою розвитку дітей дошкільного віку є чуттєвий досвід, безпосереднє ознайомлення дітей з предметами та явищами навколишнього світу. На його думку, в дошкільному віці необхідно закласти перші основи загальної освіти, тобто дати дітям елементарну систему знань про довкілля.

У материнській школі Я.А. Коменський намагався вчити дітей не тільки «знати, але й говорити». Його вказівки щодо методичного розвитку мовлення є цінними й сьогодні. На його думку, мовлення дітей розвивається з допомогою граматики, риторики і поезики.

Розвиваючи мовлення дітей, не можна забувати і про його індивідуальні особливості. Вчений радить наставниці говорити з дитиною тією мовою, яка найбільше відповідає її індивідуальному розвитку, яка для неї є найзрозумілішою.

Значний внесок у розробку методики рідної мови вніс відомий вчений-філолог, педагог, методист І. Срезневський (1812-1880). Свої погляди на розвиток мовлення дітей дошкільного віку він виклав у книзі «Про вивчення рідної мови взагалі і особливо в дитячому віці». Вчений наголошував на вивченні рідної мови, яка є основою всіх знань дитини. Рідна мова, за його словами, є основою освіченості народу. «Народ і мова – одиниці нероздільні. Народ – мова, мова – народ».

І. Срезневський розробив правила розвитку мови дітей. Ось деякі з них:

- розмовляйте з дітьми тільки правильною мовою, не підлаштовуйтеся під дитяче мислення;
- стежте за своїм мовленням, негайно виправляйте помилки! Стежте за мовленням дітей, своєчасно виправляйте помилки в дитячому мовленні. Не дозволяйте дітям навмисно спотворювати слова;
- розмовляйте з дітьми зрозумілою мовою і в той же час не збіднюйте її ; виховуйте у дітей любов до слухання розповідей, стимулюйте їх запитаннями до переказу прослуханих оповідань;
- намагайтесь якомога більше читати дітям, прищеплювати любов до книг, привчайте їх самих читати доступні дитячі книги;
- широко використовуйте усну народну творчість, твори мистецтв для розвитку мовлення дітей.

У педагогічній спадщині К.Ушинського (1824-1871) значне місце посідає вчення про рідну мову. Розкриваючи значення рідної мови, К. Ушинський виділяв в ній насамперед народність. Він вважав, що мова кожного народу створена самим народом, а не кимось іншим. З мови народу народжується і поет, і музикант, і художник. У цьому зв'язку великий педагог закликав – любити і не забувати ніколи рідну мову. У мові К. Ушинський бачить найтісніший живий зв'язок між минулими, сучасними і майбутніми поколінням. На думку К. Ушинського, мова і народ нерозлучні; коли зникає мова, зникає і сам народ, народ не існує більше. «Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ... Відберіть у народу все – і він може все повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи...»

Можливість використання усної народної творчості для розвитку творчої активності дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку, що мають особливі вади зумовлена специфікою змісту і форм творів словесної творчості українського народу, характером знайомства з ними і мовленнєвим

розвитком школярів. Діти добре сприймають фольклорні твори завдяки їх м'якому гумору, ненав'язливому дидактизму і знайомим життєвим ситуаціям.

Через усну народну творчість дитина не тільки опановує рідну мову, але і, освоюючи її красу, лаконічність залучається до культури свого народу. До того ж словесна творчість народу є особливим видом мистецтва, тобто видом духовного освоєння дійсності людиною з метою творчого перетворення навколишнього світу «за законами краси». Витвори українського народного мистецтва через особливу форму виразу ставлення до сприйнятої дійсності, через багату тематику, зміст різнобічно впливають на дитину, навчають образно мислити, в звичайному предметі або явищі бачити незвичайне, закладають основи естетичної культури, формують пошану до результатів діяльності багатьох поколінь і уміння творчо застосовувати отриманий досвід у нестандартних ситуаціях.

Під впливом різноманітних жанрів усної народної творчості відбувається етично-естетичний розвиток дітей: формуються різноманітні етичні якості, поняття про норми поведінки в сім'ї, суспільстві (С. Газієва, Н. Карпинська, О. Соловйова, Х. Салімханова), здійснюється закладання основ для розвитку у школярів патріотичних почуттів (Н. Самсонюк, Р. Халікова). Виявлені можливості формування творчих умінь у процесі освоєння художніх мовних образів творів фольклору (О. Сомкова). Визначені шляхи розвитку рідної мови дітей за допомогою словесної творчості народу (С. Алієва та інші). Залучення дітей до золотого фонду народної культури вирішує не тільки проблеми збагачення мовлення дітей, але й дозволяє коректувати недоліки звуковимови. Знайомство дітей фольклорними жанрами відбувається з ранніх років. Це колискові пісні, ігри-забавки з маленькими дітьми («Сорока», «Ладусі», «Коза» й інші), забавлянки, загадки, казки.

Фольклор цікавий дитині своєю яскравою, доступною, зрозумілою дітям формою, що дозволяє ефективно проводити риторичні заняття з формування навичок звуковимови в дітей, які мають вади мовного розвитку

наприклад, «Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок треба сорок морок», «Дощ плющить зелен кущ, під кущем сховався хрущ», «Чапля чапа до водички, в чаплі чорні черевички» тощо.

У багатій скарбниці усної народної творчості значне місце посідають прислів'я і близькі до них за художнім ладом і образністю приказки. Ці жанри користувалися й користуються великою популярністю і в давнину, і сьогодні, вони формують громадянську позицію дитини, гордість за власну землю, бажання вчитися: «Де народився, там і згодився», «Козацькому роду нема переводу», «Людина без волі, як кінь на припоні», «Мудрий не той що вродився, а той що навчився», «Шануй учителя – як батька».

Знайомлячись із забавлянками, дитина вслухується у мовлення, ловить ритм, окремі звукосполучення й поступово проникає в їхній зміст, таким чином розвивається фонематичний слух маляти. Ті діти, яких заколисували під колискові, розважали примовками й казками, з якими грали, виконуючи забавлянки, за численними спостереженнями, стали найбільш творчими особистостями. Прислів'я, приказки, загадки розвивають логічне мислення, привчають до образного влучного слова. А казки справляють величезний моральний вплив, формують творчий початок, самостійність думки.

У дітей з мовленнєвими порушеннями споконвічно бідний словниковий запас, несформована граматична система, нерозвинене зв'язне мовлення. Необхідно, не порушуючи природного ходу корекційно-виховного процесу, збагачувати дитячий словник поняттями з усної народної творчості (не тільки української, російської, але й інших країн), познайомити з позначеннями предметів, що залишилися в минулому. Численні забавлянки, прислів'я, загадки, казки вибудовують базу для успішного формування словотвору, для засвоєння антонімів, синонімів; створюють основу для розвитку таких розумових операцій, як порівняння й узагальнення. Більшість забавлянок - готовий дидактичний матеріал для розвитку фонематичного слуху й формування правильної звуковимови: «Печу, печу хлібчик, діткам на

обідчик», «Іди, іди дощику, зварю тобі борщику», «Гава з вечора до ранку шила гудзики на ганку».

У багатьох казках увага дитини концентрується на природних явищах, на особливостях зовнішнього вигляду птахів, звірів і комах. Вони привчають до образного сприйняття багатства й різноманіття навколишнього світу, виховують інтерес до нього: «Рукавичка», «Пан Коцький», «Зимівля звірів», «Біда навчить», «Хитра лисиця».

Всю роботу з залучення дітей до творчої спадщини народу можна умовно поділити на 2 етапи:

1 етап - нагромадження мовного матеріалу дітьми.

На цьому етапі роботи на логопедичних заняттях іде відпрацювання правильної вимови певних звуків у текстах, потім тексти сполучаються з музикою, розучуються народні ігри.

2 етап. передбачає узагальнення накопиченого матеріалу з теми і проведення фольклорної розваги з дітьми.

На цьому етапі відбувається узагальнення всього вивченого за певний проміжок часу. Відповідно до народного календаря вибирається тема фольклорної розваги, на якій підводиться своєрідний підсумок роботи за певний період: діти логопедичної групи розповідають фольклорні твори різних жанрів на автоматизовані звуки мовлення, співають пісеньки, грають у народні ігри.

Підсумком такої роботи, як правило, є наступні позитивні результати:

- розширюються дитячі уявлення про навколишній світ,
- формуються первісні знання про національну культуру свого народу, збагачується лексичний склад новими словами, зворотами, виразами;
- мовлення дітей стає яскравим, виразним, емоційно насиченим;
- підсилюється самоконтроль за правильною звуковимовою;
- поліпшуються різні види зв'язного висловлення: розповідь, переказ, діалогічне мовлення.

Таким чином, фольклор сприяє пізнавальному, мовному, емоційному й соціальному розвитку дітей дошкільного віку. Звернення до малих форм фольклору сприяє міцнішому і більш свідомому засвоєнню матеріалу на заняттях і в позакласній роботі, допомагає зрозуміти національну своєрідність кожного твору.

Тема 3.2. Особливості формування мовлення дітей із затримкою мовленнєвого розвитку

Аналіз розвитку мовлення дітей, які мають затримку мовленнєвого розвитку. Розвиток фонематичного сприйняття у дітей, що мають затримку мовленнєвого розвитку. Формування граматичної будови мовлення дітей із затримкою мовленнєвого розвитку. Використання казки як методу формування риторичного потенціалу дитини.

Затримка мовленнєвого розвитку (ЗМР) у дітей - це серйозна проблема, адже всі психічні процеси людини тісно взаємопов'язані. Розвиток мовлення має значний вплив на розвиток пізнавальних процесів (мислення, увагу, пам'ять, уяву), загальне психологічний розвиток і формування сфери міжособистісної взаємодії.

До найпоширеніших причин затримки мовленнєвого розвитку належать:

- незадіяність мовлення: якщо дорослі не говорять з дитиною або говорять занадто багато, не даючи їй «вклинитися», якщо вгадуються всі її бажання, у дитини не формується потреба у вербальному вираженні емоцій і вимог;
- генетично обумовлений уповільнений темп розвитку нервових клітин, відповідальних за мовлення;

- травми й інфекційні захворювання мозку, перенесені в період внутрішньоутробного розвитку, під час пологів і протягом першого року життя;
- проблеми зі слухом: дитина вчиться говорити, відтворюючи мову дорослих; якщо вона не може нормально їх чути - то не зможе і відтворити їх мовлення.

Мовлення дітей із затримкою мовленнєвого розвитку в цілому розвивається з відставанням від вікової норми і має низку особливостей, до яких належать: низький рівень орієнтування у звуковій дійсності мови; неточність вимови свистячих, шиплячих звуків і звуку «р», обумовлена млявістю артикулювання, що призводить до їх нечіткого звучання, спотворення (слабке усвідомлення звукової будови слова); недостатнє формування фонематичного слуху і фонематичного сприйняття - розумової дії визначення кількості, послідовності, місця звуків. Для дітей із ЗМР характерна недостатність міжаналізаторних взаємодій, тобто вони ледве утворюють слухо-рухові, зорово-рухові і слухо-зорові зв'язки. Тому їм складно встановити відповідність між фонемою і графемою: вони ледь визначають зв'язок між звуком і буквою, що значно ускладнює процес навчання читання та письма. Для них характерна бідність, неточність, недиференційованість словника. Він представлений переважно побутовою лексикою.

Наявні випадки неправильного розуміння і неточного вживання багатьох загальноновживаних слів: «чашка» замість «склянка», «квіти» замість «клумба»; змішування слів із різним лексичним значенням, але близьких за звуковим складом (крапля — капля, повідь — повінь, линути — ринути); діти не вловлюють різниці у значенні слів («вишиває» — «шиє», «поливає» — «лліє», «виливає» — «лліє»); вживають слова в приблизному, неточному значенні («сад» — «дерева», «капелюх» — «шапка», «кловати» — «їсти»); називають цілий предмет замість частини і навпаки (посуд — тарілки, черевики — взуття, плаття — одяг, одяг — сорочка); найменування замінюють

описом ситуації або дії, пов'язаних з позначенням предметів (будка — «тут собака живе», двірник — «вулицю мете», листоноша — «газети, листи розносить»). У словнику дітей цієї категорії переважають слова з конкретним, добре їм відомим значенням. В основному вони користуються такими категоріями, як іменник, дієслово. З прикметників вживають в основному якісні, що позначають безпосередньо сприймані ознаки (колір, форму, величину), недостатньо володіють антонімічними, синонімічними засобами мови.

У мовленні дітей із ЗМР недостатньо представлені займенники, прислівники. Такі діти уповільнено включають у свою мову нові слова, поняття, отримані в процесі навчання. У дітей з ЗМР відзначається неточне розуміння і неадекватність вживання складних прийменників. Педагог у процесі навчання повинен постійно стежити за якістю вимов звуків дітьми, вимагати від них перебільшеної, чіткої вимови коригувальних звуків. Учитель повинен привертати увагу учнів до механізму утворення звуків, фіксувати їх увагу на артикуляційних відчуттях при вимові. Необхідно формувати навички звукового аналізу: вміння дізнаватися звуки в різних положеннях у слові, виокремлювати на слух, порівнювати даний звук з іншими парними, вправлятися у визначенні кількості, послідовності звуків у слові тощо.

Домінування процесу розуміння мовлення співрозмовників пригнічує процес активної мовленнєвої діяльності дитини. Дитина здатна показати рукою, вказати поглядом, поворотом голови безліч речей, про які її запитують, правильно виконати вказівки дорослого. А той очікує від неї появи перших слів, покладаючись на те, що вона розуміє їх, і не переймаючись потребою створення ситуації предметної дії. Коли малюк активний у різних життєвих проявах, зацікавлено і з розумінням слухає дорослого, то врешті-решт він заговорить. Це, найімовірніше, буде «прорив» мовленнєвої активності, що приємно здивує тих, хто поруч із ним.

Етап оволодіння дитиною словами-назвами тривалий час лишається незмінним. Дорослі просто називають предмети та об'єкти, які викликають

у неї інтерес, і зовсім не пояснюють їхні ознаки та властивості, не показують, як можна діяти з ними. Розповіді, бесіди, читання творів художньої літератури, спільні ігри з малюком лише поодинокі.

Поява так званих дитячих слів — цілком закономірний процес. Дитина ще не здатна вимовити слово так, як воно звучить в устах дорослого. Розвиненість м'язів її артикуляційного апарату ще не досконала, що й призводить до спотворення, заміни, пропусків звуків мовлення. Дитячий варіант слова розчулює, захоплює дорослих, і вони, щоб подовжити свій емоційний стан чи викликати таку саму втіху в знайомих та родичів, вживають це слово й у власному мовленні. Тож дитина має спотворений зразок для наслідування і не відчуває потреби в удосконаленні своєї звуковимови.

Мовленнєвий розвиток дитини є вагомою складовою і показником її психічного, розумового та емоційного розвитку. Недоліки та вади мовлення, які можуть виникнути в різні періоди дитинства, позначаються на інтелектуальному та комунікативному розвитку, руйнують особистість, спричиняють соціальну незрілість.

Тема 3.3. Завдання, методи, прийоми та принципи організації навчання дітей із затримкою темпу мовленнєвого розвитку основам риторики

Основні завдання курсу навчання основам риторики дітей із порушенням мовного розвитку у навчальному закладі. Основні методи, прийоми і принципи організації занять. Основні лінії курсу навчання дітей основам риторики.

Основні завдання курсу навчання основам риторики дітей з порушенням мовного розвитку у навчальному закладі:

- 1) ознайомити з нормами рідної мови;

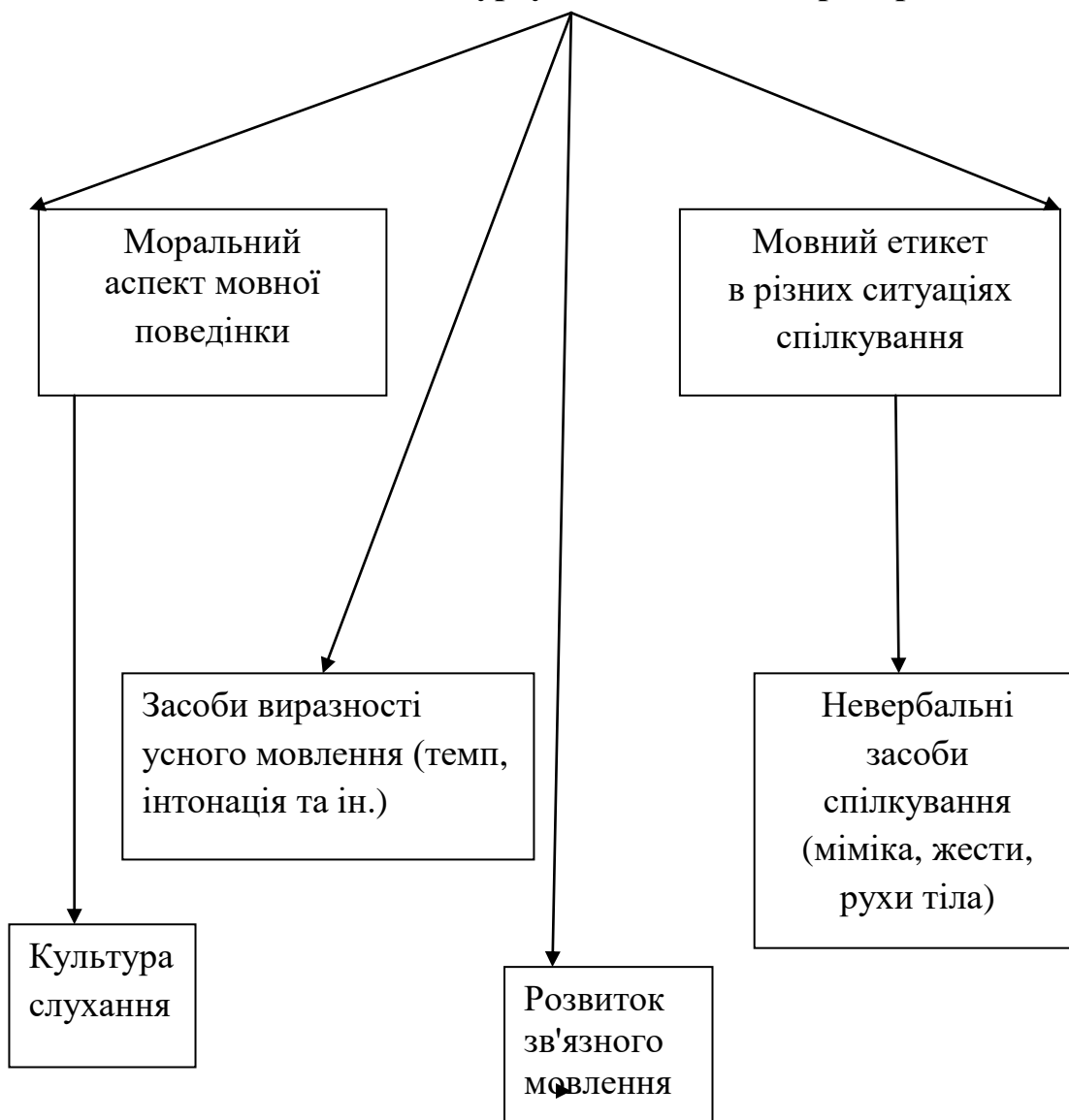
- 2) розвинути якість голосу(тембр, силу, висоту, дикцію, темп мови, дихання);
- 3) сформувати вміння викладати свої думки послідовно, вміння переконувати, відстоювати свою точку зору;
- 4) дати знання про мистецтво людських взаємовідносин, розвивати навички вербального і невербального спілкування, допомогти розібратися в складному світі взаєностосунків з дорослими, однолітками;
- 5) отримати навички та досвід, необхідні для адекватної поведінки в різних мовленнєвих ситуаціях, засвоїти форми мовленнєвого спілкування та етикету (монолог, діалог), (розвиток зв'язного мовлення);
- 6) сприяти позитивній соціальній адаптації дитини до навколишнього світу, розвивати почуття емпатії і впевненості в собі, долати сором'язливість, боязкість, страх:
  - сприяти виходу психоемоційного напруження, внутрішньої тривожності через корекційну роботу;
  - формувати основи майбутньої рефлексії;
  - сприяти досягненню дітьми емоційної стійкості і саморегуляції, самоконтролю своїх особливостей і особливостей інших людей, враховувати їх в ході спілкування;
  - стимулювати моторне і емоційне самовираження і самопізнання;
- 7) дбайливо ставитися до слова, з яким звертаємося до співрозмовника і впливати з його допомогою на іншу людину (позитивно);
- 8) подолання бар'єрів у спілкуванні, зняття психологічної напруги, тобто забезпечення позитивного емоційного благополуччя.

Також необхідно навести основні принципи організації навчання:

1. Принцип доступності досліджуваного матеріалу.
2. Основоположний підхід до навчання спілкування - опора на розвиток самостійності мислення, індивідуальної творчості.
3. Проблемно-ситуативний характер завдань.
4. Емоційно насичена тематика завдань.

5. Варіативно-диференційований зміст завдань.
6. Привабливість, цікавість, образність змісту занять.
7. Використання аудіо-та відеотехніки.
8. Комунікативний характер, розкріпачена атмосфера, доброзичливість у стосунках між членами дитячого колективу і дорослими.
9. Принцип схвалення і прийняття:
  - а) дорослого і дитини - безоцінне, таке, яким воно є:
  - б) всіх продуктів творчої діяльності, незалежно від їх змісту, форми, якості.
10. Принцип свободи самовираження: нічим не обмежене вираження своїх відносин, відчуттів; поведінка групи, що лімітуються вимогами безпеки педагога і членів групи.

Основні лінії курсу навчання дітей риторики:

Розвиток мовленнєвих умінь (показники):

1. Розвиток контрольного рівня своєї емоційної поведінки:

- емоційне передбачення почуттєвого результату;
- формування умінь відчувати віддалені результати своєї поведінки;
- оволодіння вміннями налагоджувати емоційну взаємодію з іншими;
- формування емоційного самоконтролю;
- оволодіння способами стабілізації власних переживань.

2. Розвиток комунікативних умінь:

- формування якостей, необхідних для спілкування (симпатія, відкритість, доброзичливість);
- формування вміння слухати і чути співрозмовника;
- оволодіння поведінковими вміннями (вираження почуттів, адресність висловлювань);
- оволодіння прийомами стабілізації поведінки.

3. Мовний етикет:

- оволодіння набором стійких стереотипів в ситуаціях (прохання, запрошення, дозвіл, порада, відмова, привітання, прощання, уточнення);
- формування в мовленні знаків доброзичливості;
- формування усвідомлення тональності спілкування;
- усвідомлення і використання в мовленні емоційних характеристик у вигляді фразеологізмів.

Основні засоби навчання дітей:

- розвиваючі ігри (ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри);
- вправи (наслідувально-виконавського та творчого характеру);
- етюди;
- імпровізації, розігрування інсценівок і казок;
- спостереження, прогулянки, екскурсії;
- розглядання малюнків і фотографій,
- моделювання, складання піктограм, схем висловлювань;

- аналіз заданих ситуацій;
- вільне і тематичне малювання;
- ліплення, конструювання;
- читання художніх творів;
- бесіди, творення історій тощо;
- перегляд лялькових вистав та бесіди за ними;
- вправи з розвитку виразності виконання (вербальної і невербальної).

Основні методи, прийоми і принципи організації занять

Для розвитку у дітей уміння уважно слухати, запам'ятовувати послідовність подій, вільно орієнтуватися в тексті, уявляти образи героїв можна використовувати спеціальні вправи, проблемні ситуації типу «Ти з цим згоден?» Відповідаючи на ці питання і пояснюючи, чому саме так вони думають, діти змушені згадувати текст і представляти певний образ.

Величезну роль в осмисленні матеріалу відіграють ілюстрації в дитячих книгах, а також відеофільми за різними творами. При розгляданні з дітьми ілюстрацій особливу увагу необхідно приділяти аналізу емоційних станів персонажів, зображених на картинках («Що з ним?», «Чому він плаче?» тощо).

Після бесіди про прочитане (або розказане) і подібних вправ необхідно знову повернутися до тексту, залучаючи дітей до промовляння його окремих фрагментів. Причому ніколи не можна вимагати буквального відтворення змісту. При необхідності можна невимушено виправити дитину і, не затримуючись, рухатися далі. Однак, коли текст буде досить добре засвоєний, слід заохочувати точність і виразність його викладу. Це важливо, щоб не загубилися авторські знахідки.

При навчанні дітей засобів мовної виразності необхідно використовувати знайомі й улюблені казки, які концентрують у собі всю сукупність виразних засобів мови і надають дитині можливість природного ознайомлення з багатою мовною культурою народу. Крім того, саме розігрування казок дозволяє навчити дітей користуватися різноманітними

виразними засобами в їх поєднанні (промова, наспів, міміка, пантоміма, руху).

Казки є найважливішими засобами розвитку виразності дитячого мовлення. Для дітей характерне образне мислення і, щоб уява дитини намалювала яскраву, барвисту картину, не потрібно докладного опису предмета, його способу дії, достатньо натяку. М. Мельніков вважає, що саме цим зумовлена мова страшилок: «Фантастика для дитини - засіб пізнання навколишнього світу: зустріч з незвичайним, таємним, страшним допомагає формувати вміння аналізувати і синтезувати сприйняте органами почуттів, зберігати в будь-якій обстановці ясність розуму, самовладання, здатність діяти».

Л. Виготський говорив про те, що «творча діяльність уяви знаходиться в прямій залежності від багатства і різноманітності колишнього досвіду людини, тому що цей досвід представляє матеріал, з якого створюються фантазії».

Варто зауважити, що казка приходить до дитини в ранньому віці і супроводжує її все життя. Вона є одним з найважливіших соціально-педагогічних засобів формування особистості. При слуханні і відтворенні казки функціонують і розвиваються основні мовні функції - експресивна і комунікативна.

Значення художньої літератури для розвитку мовлення дітей важко переоцінити. Е. Флерина справедливо вказує, що «літературні твори дають готові мовні форми, словесні характеристики образу, визначення, якими оперує дитина; важливо лише правильно їх зрозуміти і, засвоївши, правильно практично ними користуватися».

По тому, як дитина буде своє висловлювання, наскільки складно, цікаво, жваво вміє розповідати і складати, можна судити про рівень його мовного розвитку, про володіння багатством рідної мови і одночасно про рівень його розумового, естетичного і емоційного розвитку.

Виховання засобами казки являє собою складний педагогічний процес, в якому виконання різних підрядних між собою завдань виховання і навчання

веде до єдиної мети - всебічного розвитку особистості дитини, збагаченню її духовного світу.⁷

У старшій групі для навчання дітей засобів мовної виразності використовуються більш складні вправи. Наприклад, можна запропонувати дітям вимовити з різною інтонацією найбільш звичні слова: «взьми», «принеси», «допоможи», «доброго дня» та інші (привітно, недбало, немов просиш, вимогливо і т. д.). Або привернути увагу до того, як можна змінити зміст фрази шляхом перестановки логічного наголосу (щоразу на інше слово): «Дай мені ляльку», «Мама прийшла за мною» тощо. Причому не можна забувати, що інтонація голосу корекційного педагога – зразок для наслідування. Тому перш, ніж запропонувати якесь завдання дітям, слід неодноразово повправлятися самому дефектологу. Виконання таких вправ закономірно призводить до необхідності ознайомлення дітей з основними емоційними станами (радість, сум, страх, здивування, злість тощо) і способами їх невербального і вербального вираження. Значення цієї роботи підсилює те, що без глибокого розуміння емоційного стану та способів його зовнішнього вияву неможливо досягти виразності мовлення.

Розв'язанню цієї проблеми сприяють завдання типу «Різні настрої» (за картками-піктограмами), читання творів і перегляд та обговорення лялькових вистав, де яскраво відображені різні стани, дискусії з розповідей з особистого досвіду і за вернісажем картин, прослуховування музичних творів (П.Чайковський «Хвороба ляльки», «Смерть ляльки», «Нова лялька» тощо), вправи типу «Я радію, коли...», «Я сумую, коли...» тощо.

Можна запропонувати дітям розіграти окремі маленькі сценки, де необхідно підкреслити особливості ситуації мімікою. При цьому не слід звертатися до решти з питанням, у кого краще вийшло. Краще запитати, у кого вийшло схоже і чому.

---

⁷ Самошкіна Л.М., Яковенко В.С. Казка в роботі з дитячими психологічними проблемами: Навч. посіб./ Л.М.Самошкіна, В.С. Яковенко - Д.: РВВ ДНУ, 2002. - 48с.

Особливу увагу дітей треба звернути на зв'язок між настроєм і особливостями вербальної та невербальної виразності (силою голосу, темпом, інтонаційними і логічними наголосами). Для цього можна використовувати вправу «говорять картинки» – розповіді за схематичними картинками, які малюють у ході спільного обговорення, або коли одна дитина розповідає, а інші (3-5 дітей) розігрують ролі з використанням невербальних засобів виразності.

Значну користь мають рольові діалоги з ілюстраціями, з використанням вербальних засобів виразності. При цьому власне розігрування не є самоціллю. Робота будується за тричастинною структурою: бесіда, виконання уривка, аналіз виразності відтворення.

Таким чином, заняття з риторики можуть містити як розігрування казок, якихось сценок, так і рольові діалоги з ілюстраціями, самостійні імпровізації на теми, взяті з життя (смішний випадок, цікаві події тощо), а потім за моделями.

Заняття, здебільшого, будуються за єдиною схемою:

- вступ до теми, створення емоційного настрою;
- мовленнєва, комунікативна, театралізована діяльність (у різних формах), де вихователь і кожна дитина мають можливість реалізувати свій творчий потенціал;
- емоційний висновок, що забезпечує успішність театралізованої діяльності. Таким чином, розвитку впевненості в собі і соціальних навичок поведінки сприяє така організація комунікативної діяльності дітей, коли кожна дитина має можливість виявити себе в якійсь ролі. Для цього необхідно використовувати різноманітні прийоми:
- вибір дітьми діалогів за бажанням;
- призначення на головні ролі найбільш боязких, сором'язливих дітей;
- розподіл ролей за картками (діти беруть з рук вихователя будь-яку картку, на якій схематично зображено персонаж);
- програвання в парах діалогів, ігор та вправ.

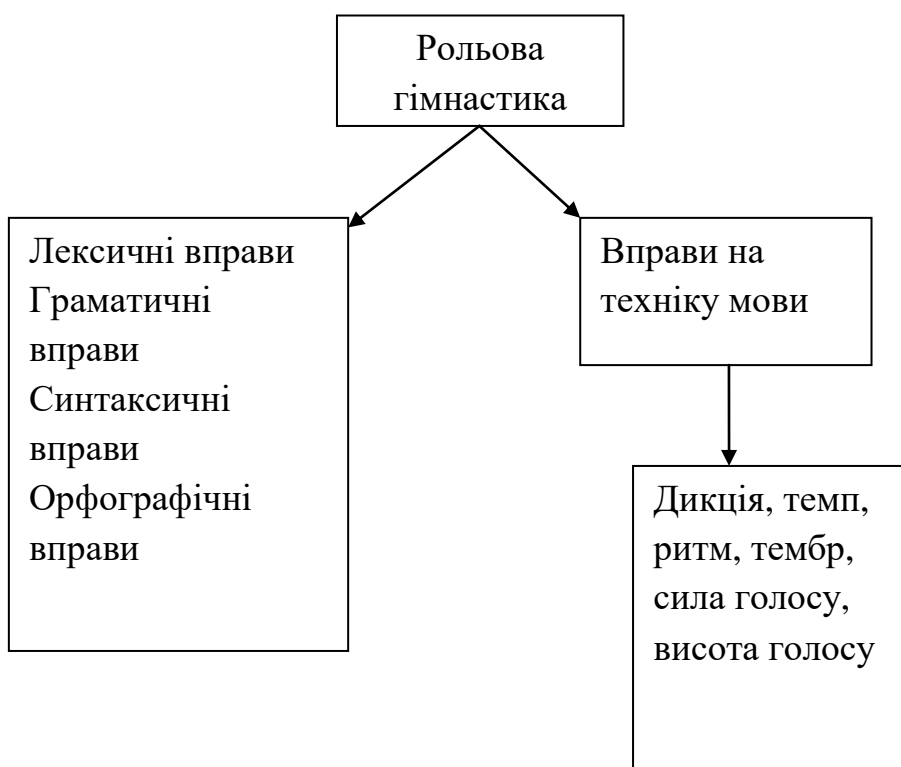
Під час занять необхідно:

- уважно вислуховувати відповіді та пропозиції дітей;
- якщо діти не відповідають, не вимагати пояснень, а переходити до дій з персонажем;
- при знайомстві дітей з героями творів виділяти час на те, щоб вони могли пограти чи поговорити з ними;
- насамкінець різними способами викликати у дітей радість.

Таким чином, використання занять з риторики з метою формування виразності мовлення та соціально - емоційного розвитку дитини стає можливим при виконанні таких умов:

- єдність соціально – емоційного і когнітивного розвитку;
- насичення цієї діяльності цікавим і емоційно – значущим для дітей змістом;
- поступовість і послідовність ознайомлення з різноманітними вербальними і невербальними засобами виразності;
- наявність цікавих та ефективних методів і прийомів роботи з дітьми;
- спільна участь у цьому процесі дітей і дорослих (педагогів і батьків).

Методи, прийоми й організація занять

Заняття з риторики – це спілкування корекційного педагога з дітьми, під час якого дошкільнята пізнають правила взаємодії у комфортній бесіді, у грі. Педагог – співрозмовник дітей, який має бажання поділитися своїми думками, радить як краще вчинити і що сказати в конкретній мовленнєвій ситуації; радіє (засмучується) успіхам дітей, героїв (якщо у них щось не виходить).

Певну роль відіграють театральні ляльки, персонажі, іграшки (Буратіно, Івасик-Телесик, Бабуся Загадка тощо), які грають з дітьми, провокують активне залучення до конкретної ситуації спілкування.

Важливо правильно організувати роботу дітей під час виконання комунікативних ситуацій, завдань. Потрібно прагнути до того, щоб кожна дитина була активна, брала участь у діалозі, розігрувала мовленнєві ситуації у мікрогрупах, в парах, з усіма разом, індивідуально.

Мовленнєва розминка проводиться, згідно з моделлю, на початку заняття, іноді можна міняти її місце, якщо необхідно. Вона містить низку вправ:

- дихальні;
- артикуляційні;
- фонетичні;
- дикційні.

Їх цілі: підготовка мовленнєвого апарату до говоріння; розвиток мовленнєвого дихання, відпрацювання чіткої дикції, розвиток уміння керувати голосом.

Дихальні вправи проводяться в добре провітрюваному приміщенні. Час проведення 3-5 хвилин. Їх краще проводити на початку заняття.

Фонетичні вправи – мета: стежити за правильним диханням і артикуляцією під час вимови певних звуків.

Артикуляційні вправи – мета: не виправлення, а контроль за правильним вимовлянням; розтягування вуздечки язика. Виконувати вправи

обов'язково з дзеркальцем. У кожного мають бути носовички. Спочатку проводяться вправи для м'язів язика, потім – для губ.

Дикційні вправи – комплексно розв'язують усі завдання, названі вище: вимовляючи фразу, діти мусять правильно дихати, вірно артикулювати, чітко вимовляти звуки.

Мовленнєва розминка складається з 1-2 вправ протягом 3-4 хвилин. В основній частині заняття головний прийом - метод бесіди, різні ігри, ефективні прийоми театралізації, заздалегідь підготовлені інсценування (імпровізовані).

Використання засобів наочності допоможе зробити заняття більш ефективним і жвавим :

- різні моделі;
- роздатковий образотворчий матеріал;
- аудіокасети, грамзапис, відеоматеріали, що дають можливість надати мовленнєву поведінку персонажів у динаміці.

Оцінка успіхів підтримує бажання займатися. Можна їх фіксувати на стенді у вигляді добрих слів про дитину, фотографії тощо.

Мета вступної частини – створення атмосфери довіри в групі.

Метою завершальної частини (ритуал прощання) є створення відчуття емоційної єдності і взаємної підтримки членів групи.

Питання до самоперевірки.

1. Навчання мовному етикету дітей дошкільного віку. Навести приклади.
2. Основні показники оволодіння дітьми дошкільного віку основними вміннями риторики.
3. Навести приклади дидактичних ігор та вправ навчання дітей діалогу.
4. Навести приклади дидактичних ігор та вправ навчання дітей порівнянням для опису характерних ознак та асоціативних вражень, уявлень, понять.

5. Навести приклади дидактичних ігор та вправ навчання дітей дошкільного віку добирати переконливі аргументи для висловлювань певного прохання, використовувати мовні етикетні формули.
6. Гімнастика для розвитку дихання у дитячому садку. Навести приклади.
7. Розвиток артикуляційної моторики на заняттях з навчання дітей риторики. Навести приклади.
9. Розвиток загальної моторики діяльності за допомогою мовнорухової гімнастики. Навести приклади.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Методичні рекомендації щодо проведення семінарських занять

Семінарська форма навчання виникла в давньогрецьких і римських школах, де повідомлення учнів поєднувалися з диспуатами, коментарями і висновками викладачів.

Семінар (від лат. *seminarium* - буквально: «розсадник», «теплиця») – форма навчально-практичних занять, при якій студенти обговорюють повідомлення, доповіді та реферати, виконані ними за результатами навчальних або наукових досліджень під керівництвом викладача. Викладач в цьому випадку є координатором обговорень теми семінару, підготовка до якого є обов'язковою. Тому тема семінару та основні джерела обговорення пред'являються до обговорення для детального ознайомлення, вивчення. Цілі обговорень спрямовані на формування навичок професійної полеміки і закріплення обговорюваного матеріалу.

В сучасній вищій школі семінар є одним з основних видів практичних занять з різних наук, так як представляє собою засіб розвитку у студентів культури наукового мислення спілкування

Семінар - це така форма організації навчання, при якій на етапі підготовки домінує самостійна робота учнів з навчальною літературою та

іншими дидактичними засобами над серією питань, проблем і завдань, а в процесі семінару йдуть активне обговорення, дискусії, виступи учнів, де вони під керівництвом викладача роблять узагальнюючі висновки і висновки. Комплексність даної форми занять визначається тим, що в ході його проведення поєднуються виступи учнів і викладача; позитивне тлумачення (розгляд) обговорюваної проблеми і аналіз різних, часто дискусійних позицій; обговорення думок учнів і роз'яснення (консультація) викладача; поглиблене вивчення теорії і придбання навичок вміння її використовувати у практичній роботі.

Семінар призначений для поглибленого вивчення дисципліни, оволодіння методологією наукового пізнання і головна мета семінарських занять - забезпечити студентам можливість опанувати навичками й уміннями використання теоретичного знання стосовно особливостей досліджуваної галузі.

На семінарах вирішуються наступні педагогічні завдання:

- розвиток творчого професійного мислення;
- пізнавальна мотивація;
- професійне використання знань у навчальних умовах;
- оволодіння мовою відповідної науки;
- навички оперування формулюваннями, поняттями, визначеннями;
- оволодіння вміннями й навичками постановки й вирішення інтелектуальних проблем і завдань, спростування, відстоювання своєї точки зору.

Крім того, у ході семінарського заняття викладач вирішує й такі приватні завдання, як:

- повторення і закріплення знань;
- контроль;
- педагогічне спілкування.

Трактування семінару як завершального ланки у вивченні блоку взаємопов'язаних тем дисципліни обумовлена тим, що під час його

проведення підводяться підсумки роботи викладачів, які читають лекції і самостійної роботи учнів по засвоєнню обговорюваної наукової проблеми. За своїм призначенням семінарське заняття, в процесі якого обговорюється та чи інша наукова проблема, сприяє:

- поглибленого вивчення певного розділу дисципліни, закріплення знань;
- відпрацювання методології та методичних прийомів пізнання;
- вироблення аналітичних здібностей, вміння узагальнення та формулювання висновків;
- придбання навичок використання наукових знань у практичній діяльності;
- вироблення вміння коротко, аргументовано і ясно викладати обговорювані питання;
- здійснення контролю викладача за ходом навчання.

Семінарські заняття з риторики передбачають засвоєння студентами теоретичних знань у вигляді практичних умінь і навичок.

Зміст семінарських занять пов'язаний із необхідністю виробити у студентів навички складання промов різних жанрів і з різними комунікативними завданнями та стратегіями формувати вміння студентів аналізувати чуже мовлення, виявляючи в них систему риторичних прийомів, а також складати власні промови, відповідно до комунікативної ситуації.

Форми роботи на семінарах: аналіз текстів; складання промов; доповіді з окремих тем.

Семінарські заняття

Семінарське заняття 1. Риторика в системі комунікації.

Мета: аналіз основних категорій риторичної парадигми в контексті теорії комунікації. Практична мета семінару – самостійне виділення студентами найважливіших понять теорії комунікації шляхом аналізу змодельованих на занятті мовленнєвих ситуацій. Наступний крок – теоретичне осмислення знайдених «інтуїцій» за допомогою визначень сучасної науки.

Результатом має стати усвідомлення таких понять: об'єктивація і репрезентація свідомості; комунікація; мовленнєва взаємодія; комунікативне завдання і стратегія; мовний жанр; ментальні і мовні топоси.

План семінару

1. Предмет та завдання дисципліни
2. Місце риторики в системі знань;
3. Функціональна значущість риторики в певному соціальному контексті
4. Зв'язок процесів розвитку риторики та її теоретичного розуміння.

Література

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // Эстетика словесного творчества. М., 1979. С. 250-296.
2. Загальна риторика: пер. с фр. // Ж.Дюбуа и др. М., 1986.
3. Язык и моделирование социального взаимодействия: Переводы // Сост. В.М. Сергеев, П. Б. Паршин. М., 1987.
4. Безменова Н.А., Герасимов В. И. Некоторые проблемы теории речевых актов // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. М., 1984. С. 211-224.

Семінарське заняття 2 . Риторика і філософія в античності.

Мета: з'ясувати відмінності між античною філософією та риторикою в підході до «логосу». Аспекти теоретичних основ і практичного втілення в «промови» філософського і риторичного підходів до слова виявляються і аналізуються на матеріалі діалогів Платона «Федр» та «Софіст».

План семінару

1. Середньовічне ораторське мистецтво.
2. Риторика Відродження і Нового Часу.
3. Сучасна риторика.
4. Мовна культура як показник загальної культури особистості

Література

1. Джохадзе Д.В. Философия античного диалога. М., 1997.

2. Кнабе Г.С., Протопопова И.А. Культура античности // История мировой культуры. Наследие запада. М., 1998.
3. Адо П. Что такое античная философия? М., 1999.

Семінарське заняття 3. Використання усної народної творчості в роботі з дітьми із затримкою темпу мовленнєвого розвитку.

Мета: практична реалізація теоретичного матеріалу, тобто демонстрація студентами вміння скласти промову певного типу для конкретної комунікативної ситуації.

Аналізуються попередньо складені та виголошені на семінарі промови з точки зору:

- комунікативної ситуації, комунікативного задуму автора і використовуваного ним мовного жанру;
- створеного в промові образу оратора і типу аудиторії, на яку розрахована промова;
- конкретних риторичних прийомів, які допомагають втілити авторський задум;
- граматичної правильності; доречності і точності мовних одиниць;
- зрозумілості вираження думки і оригінальності подачі матеріалу.
- засобів невербального впливу: поза, жести, міміка, голос (звучність, темп, вимова, артикуляція).

План семінару

1. Інтер активні методи розвитку мовлення дітей із порушенням мовного розвитку.
2. Формування змісту модулів : Родова і видова специфіка художніх творів. Жанрові особливості оповідання, казки, легенди, віршів пейзажної лірики, загадки, прислів'я, лічилки, скоромовки.
3. Зразок аналізу художнього твору із використанням вибраних прийомів (етап «під час читання»), слайд.
4. Практична діяльність вихователя з розвитку мовлення дітей.

Література.

1. Климанова Л.Ф. Уроки литературного чтения // Начальная школа. 2007.- №1.- С.61-65
1. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури: Підручник. – К.: Вища школа, 2007. С.143-146.
2. Науменко В.О. Вибір прийомів аналізу віршів пейзажної лірики // Початкова освіта.2007.- №4. – С. 2-4.
3. Михальская А.К. Практическая риторика и ее теоретические основания. М., 1992.
4. Сопер Поль Р. Основы искусства речи. М., 1992..

Семінарське заняття 4. Завдання, методи, прийоми та принципи організації навчання дітей із затримкою темпу мовленнєвого розвитку основам риторики.

Мета: розширити словниковий запас за рахунок використання різноманітних синонімів: вибудувати різні варіанти градації на основі відібраних важливих, у семантичному відношенні, елементів; підібрати до того самого предмета промови максимальне число епітетів і метафор; вчити використовувати заміну окремих епітетів і метафор порівняннями, перифразами, синекдохою тощо; ретельно перевірити функціональну значимість вступних слів і повторів, виключити невмотивовані варіанти і залучити нові для уникнення мовної одноманітності; формувати вміння спрощувати окремі висловлювання - плеоназм за рахунок заміни виразів з мовної надмірністю альтернативними варіантами; уникати перенасичених термінологією зворотів; використовувати інверсію для підкреслення найбільш значущих слів та виразів. Відпрацювати різні риторичні питання і вигуки, питально - відповідні фрази; продовжувати роботу над постановкою мовленнєвого дихання, мовленнєвого голосу, організувати координовану роботу дихання, голосу, артикуляції за дотримання норм вимови (цим забезпечуються такі якості голосу, як звучність, темп, тембр, висота, чіткість дикції); виконання вправ з проголошення скоромовок, багатоскладових закінчень тощо; продовжувати освоювати орфоепічні норми (правильна літературна вимова та наголос).

План семінару

1. Презентація фрагмента уроку формування основ риторичних знань у дітей із затримкою мовного розвитку (тема на вибір студента).
2. Аналіз фрагмента уроку за критеріями, визначеними студентами.
3. Захист реферативних досліджень.

Література.

1. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посібник для вчителя. – К.: Радянська школа, 1986. – 103 с.
2. Ладыженская Т.А. Живое слово: Устная речь как средство и предмет обучения.- М.: Просвещение, 1986.-127.
3. Лосева Л.М. Как строится текст: Пособ. для учителей/под ред. Г.Я. Солганика.-М.: Просвещение, 1980.-96 с.
4. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития.-М.: Просвещения, 1975.- 176 с.
5. Мещеряков В.Н., Охомуш Е.А. Текст – рассуждение в системе учебных жанров связной речи.-Днепропетровск , 1982.- 38 с.

Методичні рекомендації щодо проведення самостійної роботи

Керуючись визначальними положеннями діяльнісного підходу, процес формування в майбутнього педагога професійно значущих умінь базується на залученні студентів до певних видів навчальної діяльності, в результаті якої шліфуються навички педагогічного спостереження, аналізу, самостійної праці, прийоми саморегуляції, методичні дії. При цьому організація індивідуальної та самостійної роботи студентів забиратиме більшість часу діяльності майбутнього педагога. Для зручності аналізу результатів самоосвіти, самоспостережень, набутих навичок і умінь пропонуємо приблизний зразок оформлення робочого зошиту студента з дисципліни:

№	Тема заняття	Етапи та зміст роботи	Мета проведеної роботи	Примітки

Така схема допомагає викладачеві контролювати самостійну (індивідуальну) роботу, визначивши рівень розвитку навичок узагальнення аналізу, синтезу, абстрагування, а особливо визначити значущі педагогічні цілі. З'ясування того, з якою метою студент залучається до запропонованого етапу роботи, є показником адекватності сприйняття студентами поставлених завдань, дає інформацію для коригування сумісної роботи на заняттях з риторики. У студентів формується розуміння потреби, що в свою чергу виступає стимулом професійного самовдосконалення.

Завдання для самостійної роботи

Самостійна робота 1.

Тема. Історичний розвиток риторики

Мета. З метою підвищення ефективності засвоєння студентами теми вивчати та аналізувати методичну літературу та передовий педагогічний досвід, акумулювати нові психолого-педагогічні методики у роботі з метою урізноманітнення методів і прийомів.

1. Укладіть порівняльну характеристику методів навчання риторики в школах Сократа, Платона, Арістотеля.
2. На підставі аналізу рекомендованої літератури змодельуйте урок з риторики в школі Квінтіліана, в перших університетах.
3. *Метод контролю:* співбесіда, колективна робота.

4. Зробіть зіставний аналіз курсів риторики, прочитаних у Києво-Могилянській академії різними викладачами (Ф.Прокоповичем, А.Радивиловським, І.Галятовським, С.Яворським).

Метод контролю: співбесіда, колективна робота, публічне обговорення.

Самостійна робота 2.

Тема. Техніка мовлення корекційного педагога

Мета. Використовуючи основні знання з поняття про мовленнєву діяльність за допомогою вправ з метою вдосконалення особистісних мовленнєвих умінь студентів виробляти оволодіння різними формами словесної дії.

1. Дайте письмову розгорнуту відповідь на запитання: «У чому полягає специфіка риторичної спрямованості роботи корекційного педагога?»
2. Схарактеризуйте основні види словесної взаємодії корекційного педагога з дітьми.
3. Розробіть план риторичного заняття з дітьми старшої групи дитсадка. Які методи стимулювання словесної творчості Ви використали?

Метод контролю: робота з конспектами, співбесіда.

Самостійна робота 3.

Тема. Культура мовлення корекційного педагога

Мета. Формувати у студентів підвищення професійної майстерності шляхом розширення своїх знань засобами самопідготовки, спрямованої на удосконалення і подальший розвиток умінь і якостей педагогічного мовлення шляхом відстеження і корекції власних комунікативних дій.

1. Ознайомтеся з текстом.

Надзвичайна мова наша є таємницею. У ній усі тони й відтінки. Усі переходи звуків від твердих до найніжніших... Дивуєшся дорогоцінності мови нашої. У ній що ні звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. І справді, інше слово часом дорогоцінніше самої мови.

У мене, особисто, народжується велике почуття радості при згадці таких слів, як «світанок», «сонячний промінь», «весняний струмок», «голуба далечінь», «блакитна високість»... А скільки таких слів існує, і за кожним - глибинна суть і краса!

І той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбатченком

(за В. Сухомлинським).

2. Доберіть означення до слів: осінь, Україна, мова, дитячий садок, дитинство. Чи легко утворити образне висловлювання? Напишіть і виразно прочитайте есе на тему: «Я і моя мова».

3. Уважно прочитайте завдання, запам'ятайте основні вправи, які поліпшують техніку мовлення:

4. Дайте визначення понять:

Азіанізм, алегорія, аксіологія, алогізм, біблеїзм, вербалізм, гомілетика, гротеск, репліка, логос, метафора, паралелізм, стиль, епітет, цитата, ерудиція, еристика, фраза, тавтологія, рема, ритор, синоніми, полеміка, пасаж, пафос, самобутність мовлення, словесна наочність, солецизм, тавтологія, такт оратора, тропи, українське красномовство, фігури, художність мовлення, цитати.

5. Перевірте, як довго ви можете видихати повітря. Для цього зробіть глибокий вдих і повільно видихайте. Ця вправа допомагає розвинути грудно-черевне дихання;

6. Ознайомтеся з байками Л. Глібова «Коник-стрибунець» та І.Крилова «Мурашка і бабка». Що в них спільного і що відмінного? Виразно продекламуйте їх. Чи є відмінності щодо техніки читання?

Метод контролю: публічні виступи, розгорнута бесіда, аналіз письмових робіт.

Самостійна робота 4.

Тема. Використання риторичного потенціалу в роботі з дітьми, які мають затримку темпу мовленнєвого розвитку

Мета. Формувати вміння застосовувати на практиці теоретичні знання та практичні вміння в психолінгвістичній сфері спілкування спрямовані на розвиток риторичного потенціалу корекційного педагога.

1. Укладіть міні-довідник українських прислів'їв і приказок за темами: «Пори року», «Рідна земля», «Природа», «Родина».
2. Розробіть план-конспект заняття, присвяченого українським традиціям, звичаям, обрядам. У тексті використайте різні за жанрами твори дитячого фольклору: заклички, потішки, лічилки, колискові тощо.
3. Схарактеризуйте основні групи дітей із затримкою мовленнєвого розвитку. Які форми риторичної роботи доцільно проводити з метою розширення пізнавальної сфери такої дитини? Наведіть два приклади методики проведення практичної роботи.
4. Організуйте заняття з дітьми із ЗМР з елементами казкотерапії. У чому полягає риторичний аспект казкотерапії? Покажіть роботу корекційного педагога на прикладі української народної казки «Рукавичка».
5. Дайте письмову розгорнуту відповідь на запитання: «У чому полягає специфіка риторичної спрямованості роботи спеціального педагога?» Стисло схарактеризуйте основні види словесної взаємодії спеціального педагога з дітьми.
6. Розробіть план риторичного заняття з дітьми старшої групи дитячого навчального закладу. Які методи стимулювання словесної творчості Ви використали?
7. Напишіть розгорнутий конспект заняття на тему: «Творимо разом з друзями». Продумайте низку завдань, які були б спрямовані на формування та розвиток риторичного потенціалу дітей.
8. Підготуйте публічне повідомлення про особливості режиму дня дитини молодшого віку, враховуючи, що вашими слухачами будуть: а) діти 8-ти років; б) батьки; в) педпрацівники.

Метод контролю: робота з конспектами, аналіз занять, експрес-опитування, співбесіда, перевірка конспектів, аналіз публічних виступів.

Методичні рекомендації до написання тексту реферату

Кожний студент мусить обрати із запропонованих викладачем тем рефератів одну, яка найбільше його цікавить, і, на підставі свого вибору, виконати:

- Визначити конкретну мету обраного вами для опрацювання завдання. Продумайте і коротко опишіть можливий привід для виступу і склад потенційної аудиторії, в якій він був би доречним. Врахуйте, що ваша промова триватиме 10-15 хвилин.
- Продумайте і запишіть план свого виступу, літературні, аудіо - і відео джерела інформації. Неодмінно подайте їх перелік у кінці письмового тексту. В кінці роботи вкажіть бажану для вас реакцію аудиторії. Обсяг письмового тексту-10-12 тисяч знаків, враховуючи інтервал.

Після визначення теми першого завдання кожному студенту викладач визначає одну з 10 наведених рубрик.

- Прослухайте або прочитайте текст якого-небудь виступу із запропонованої вам рубрики.
- Коротко опишіть особу, яка проголосила її; поясніть, як ви зрозуміли тему і мету промови; зазначте привід для виступу і опишіть слухацьку аудиторію, на яку доповідач розраховував, готуючи свій виступ.
- Зазначте у своїй рецензії, чи відповідали тема і мета виступу особі оратора, події та аудиторії. Рецензія повинна бути обсягом 90-100 слів.

Запропонований перелік навчальних тем наводиться насамперед як приклад. Вони характеризують сотні подібних тем, які спадуть на думку студентів під час активного й усвідомленого перегляду. Деякі з тем свідомо сформульовані дуже широко, щоб можна було зупинитися тільки на одному з багатьох аспектів, який найбільше відповідає інтересам студента.

Система поточного і підсумкового контролю

Для якнайкращого засвоєння навчального матеріалу передбачено такі проміжні форми контролю:

- Контрольні завдання у вигляді письмового аналізу тексту;
- Коментований конспект тексту;
- Підготовка реферату монографії;
- Складання письмових та усних промов різних жанрів, у тому числі домашні завдання та бліц-завдання на семінарських заняттях у формі імпровізованих міні - промов на задані теми;
- «Бліц -контрольні»;
- Тести.

Аналіз тексту першоджерела.

Засвоєння основ риторичної техніки передбачає вміння знаходити в тексті риторичні прийоми і аналізувати конкретні способи впливу автора тексту на аудиторію.

Студент, за допомогою викладача, обирає з запропонованого нижче переліку одну позицію і проводить письмовий розбір тексту, за заданими попередньо параметрами. Обсяг виконаного завдання – 3-5 сторінок.

- 1 . Діалог Платона «Апологія Сократа».
- 2 . Судові промови Лісія.
- 3 . Політичні промови Демосфена.
- 4 . Епідейктичні промови Сократа.
- 5 . Промови Цицерона.
- 6 . Промови в «Порівняльних життєписах» Плутарха.
- 7 . Аналіз риторичних прийомів у Посланнях ап.Павла.

Якщо студенту вдається виявити в тексті

- 90-100 % риторичних прийомів, розглянутих раніше під час занять, він отримує 10 балів.

- 70 - 90 % – 5 балів.

- 50-70 % – 3 бали.

Якщо студент знаходить у тексті менше 50 % риторичних прийомів, завдання не вважається виконаним.

Підготовка реферату.

Засвоєння курсу передбачає написання реферату зі списку рекомендованої наукової літератури. Необхідні вимоги для студента:

- Навчитися вибирати з авторського тексту суть;
- Вміти подати знайдену суть у прийнятному вигляді;
- Зрозуміти, як дослідник тієї чи іншої наукової проблеми розробляє обрану теорію та метод, як вибудовує логіку свого тексту, і точно відтворити цю логіку в рефераті.

Обсяг реферату - не більше 10 сторінок.

Успішне виконання реферату, з урахуванням поставлених вимог, оцінюється в 20 балів.

Коментований конспект.

Ця форма роботи допомагає студентам засвоїти рефлексивну риторичну позицію по відношенню до досліджуваних текстів і у певному сенсі відтворює класичні вправи риторів з аналізу тексту. Передбачається коментар з точки зору основних риторичних розділів:

- Системи статусів і системи топосів;
- Аргументації та прикладів;
- Топіки «розташування»;
- Фігур думки і фігур мови.

Риторичному коментуванню в процесі засвоєння змісту піддаються насамперед самі тексти з риторики, в першу чергу III книга «Риторики» Аристотеля, а також статті М. Л. Гаспарова з античної та середньовічної риторики та поезики.

Успішне виконання конспекту з коментарями, за заданими параметрами, оцінюється в 10 балів.

Вправи зі складання промов.

Це – основна форма контролю прикладних умінь студентів з курсу риторики. Передбачається виконання як домашніх завдань, так і бліц-завдань на семінарських заняттях.

У бліц-завданнях відпрацьовуються окремі риторичні прийоми (наприклад: скласти міні – промову на певну тему, з певним комунікативним завданням, використовуючи задані фігури мови – анафора, епіфора, асиндетон, метафора тощо.). Найбільш висока оцінка такої промови, з урахуванням виконання конкретних поставлених завдань і часу, витраченого на виконання завдання, становить 5 балів. Протягом семестру пропонується скласти не менше двох бліц – промов.

Теми рекомендовані для написання рефератів

I. Історія і біографія

1. Цицерон: оратор і людина.
2. Педагогічна риторика Квінтіліана.
3. Риторика як елемент підготовки політичної української еліти: історичний аспект.
4. Давньогрецькі майстри красномовства.
5. Ораторське мистецтво софістів і софістика.
6. Риторика Сократа.
7. Демосфен – визначний оратор стародавньої Греції.
8. Риторичний потенціал «учительних Євангелій».
9. Визнані майстри українського ораторського мистецтва.
10. Риторика в Києво-Могилянській академії.

II. Виховання і освіта

1. Василь Сухомлинський – майстер красного слова.
2. Найбільш актуальні теми дошкільного виховання.
3. Виховання патріотизму в дошкільних закладах.
4. Недоліки існуючої системи випускних іспитів.

5. Який дитячий садок потрібен Україні?
6. Як краще організувати студентське самоврядування?
7. Навчання риторики в епоху Інтернету.
8. Чи корисний для нас досвід Заходу в галузі освіти.

III. Книги, п'єси, мистецтво

1. Нова вистава в моєму місті.
2. Фольклор і естрада: перспективи розвитку.
3. Яким має бути сучасне радіо?
4. Епідемія детективу в літературі.
5. Видатний український письменник...
6. Захоплюючий світ художника...
7. Жіночий роман: чи варто його читати?
8. Що ставить сучасний театр і чому?

IV. Соціальна проблематика

1. Мій вибір: сім'я чи кар'єра?
2. Як стати багатим у наш час?
3. Що для мене значить особиста свобода?
4. Що означає вираз: «бути щасливим»?
5. Чи актуальне сьогодні милосердя?
6. Як відродити старі українські традиції і започаткувати нові?
7. Чи зникнуть колись дитячі будинки?
8. Багатодітна родина – це радість чи проблема?
9. Чи так важливо мати високий рівень інтелекту

Питання підсумкового контролю

тестове завдання:

1. Кого прийнято вважати «батьком російської риторики»:
  - а) М. Сперанського,
  - б) М. Кошанського,
  - в) М. Ломоносова,

- г) М. Усачова,
- д) Н. Карамзіна.

2. Який зміст має поняття «рема»:

- а) антитеза основної теми,
- б) нова інформація у промові,
- в) пояснення і зауваження до тексту оратора,
- г) короткий підсумок сказаного,
- д) прийом для доведення тези.

3. Видатний грецький оратор, автор блискучих промов під назвою «філіппіки»:

- а) Демосфен,
- б) Аристотель,
- в) Перікл,
- г) Платон,
- д) Сократ

4. Що означає термін «дигресія»

- а) логічність побудови промови,
- б) техніка мовлення,
- в) об'єктивність висловлювання,
- г) краса промови,
- д) відступ, відхилення від теми виступу.

5. Як називається теорія церковного красномовства:

- а) софістика.
- б) схоластика,
- в) візантізм,
- г) гомілетика,
- д) теологія.

6. значний релігійний проповідник, який виступив проти монополії латинської мови в літературі:

- а) Фома Аквінський,

- б) Ян Гус,
- в) Іоанн Златоуст,
- г) Авакум,
- д) Митрополит Кирило.

7. Що означає термін «архетип»:

- а) промова античного оратора в епоху архаїки,
- б) праобраз, ідея, письмовий варіант виступу промовця,
- в) підкреслення й обігрування типологічних рис описуваного явища,
- г) використання архаїчних зворотів мови,
- д) скорочений варіант ораторської мови.

8. Спроба зриву виступу промовця:

- а) пікіровка,
- б) містифікація,
- в) контроверза,
- г) казуїстика,
- д) обструкція.

9. Правило якого оратора свідчить, що черговість наведених аргументів впливає на їх переконливість:

- а) Гомера,
- б) Сенеки,
- в) Аристотеля,
- г) Тацита,
- д) Демосфена.

10. До якого типу тропів відноситься вираз: «Країна висхідного сонця»:

- а) метафора,
- б) перифраз,
- в) метонімія,
- г) порівняння,
- д) синекдоха.

11. Яка стилістична фігура мови будується на поєднанні протилежних понять в одному художньому образі:

- а) градація,
- б) епіфора,
- в) інверсія,
- г) еліпсис,
- д) оксюморон.

12. Хто з судових ораторів виступав головним обвинувачем від Радянського Союзу на Нюрнберзькому процесі:

- а) Р. Руденко,
- б) М. Криленко,
- в) І. Брауде,
- г) В. Царьов,
- д) В. Россельс.

13. Яке з висловлювань найбільш точно розкриває зміст виразу: «Риторика є певним типом філологічного світогляду»:

- а) зв'язок риторики з лінгвістикою,
- б) відображення в ораторстві провідних ідей часу при доборі сучасного мовного словника,
- в) великий інтерес до лінгвістики на сучасному етапі розвитку культури,
- г) зв'язок риторики з образами художньої літератури,
- д) саме філологія визначає тенденції розвитку риторики на всіх етапах її існування.

КОРОТКИЙ ПОНЯТІЙНИЙ СЛОВНИК

Абревіатура (італ.) – скорочення, що вживається в усному мовленні, наприклад, ВНЗ (вищий навчальний заклад).

Абзац (нім.) – частина тексту (його компонент), що володіє самостійністю. Текст поділяється на абзаци за задумом автора, при написанні виділяється відступом, в усному мовленні – паузами і інтонаціями.

Автор (лат.) – творець-якого твору. Авторство передбачає високий ступінь самостійності.

Авторитет (лат.) – загальне визнання; особа, яка користується визнанням. Посилання на думку авторитетів – один із прийомів риторики.

Агітаційна промова – засіб переконання, поширення політичних ідей.

Адлібітум (лат.) – за бажанням, на вибір, вільно, тобто така манера мови, коли оратор вільно користується всіма її багатствами.

Акцент (лат.) – наголос у слові, у фразі, виділення будь-якої частини мови, звернення уваги аудиторії.

Алегорія (грец.) – іносказання, вираження абстрактного поняття за допомогою конкретного образу, наприклад, у байках (Лисиця – хитрість, Вовк – жадібність).

Ампліфікація (лат.) – фігура мови, яка полягає у накопиченні синонімів з наростанням експресивності, у використанні гіперболічних порівнянь, наприклад, «він – хоробрий, відважний, мужній чоловік».

Амплуа (франц.) – роль, рід занять, для оратора – та особливість вигляду, якої він набуває перед аудиторією, виступаючи «як товариш», «як критик», «як суддя», «як ментор».

Анаколуф (грец.) – стилістична фігура, яка полягає в порушенні граматичної або логічної правильності мовлення, наприклад, «Зізнаюся, здивувався, як дубиною, пардон, по лобі».

Анафора (грец.) – фігура мови, заснована на повторенні слова або слів в кожному паралельному елементі мови, наприклад, «Клянуся я першим днем творіння, клянуся його останнім днем., клянуся ганьбою злочину...»

Антиметаболіт – фігура мови, яка полягає у симетричному повторенні тих самих слів, але із зміною їх синтаксичних зв'язків і функцій в безпосередньому контексті, наприклад, «Я їм, щоб жити, але не живу, щоб їсти».

Антитеза (грец.) – фігура, побудована на протиставленні, нерідко на антонімічній парі, наприклад, «Хто був нічим, той стане всім».

Антоніми (грец.) – слова, що мають протилежне значення, наприклад, «твердий – м'який», «дорого – дешево», «хвороба – здоров'я», «великий – маленький».

Антономазія (грец.) – заміна імен власних на загальні (або навпаки), наприклад , «Геркулес – сильний», «Цицерон – красномовний».

Апострофа (грец.) – ораторський прийом (фігура), що являє собою звернення до відсутньої особи чи до неживого предмета як до живого та присутнього, наприклад, «ой сонечко ясне, чого ти схилилось? Чи ти прогнівилось на нас?».

Аргумент (лат.) – доказ у суперечці, у міркуванні, в доведенні; зазвичай факт, безперечний, неспростовний, ясний, перевірений.

Артикуляція (лат.) – робота органів мовлення (язика, губ, м'якого піднебіння, голосових зв'язок, нижньої щелепи), що забезпечує правильну вимову звуків і лежить в основі розвитку дикції оратора.

Архаїзм (грец.) – застаріле слово або словосполучення, вживане автором у виразних, стилістичних цілях: дозволяє відтворити колорит епохи, створює атмосферу високого стилю,

Асиндетон (грец.) – несполучуваність, стилістична фігура, що полягає у нехтуванні сполучниками для посилення ефекту промови, наприклад, «прийшов, побачив, перемиг», «не сиділо, не стояло, не лежало, навіть не бігало».

Аудіювання (лат.) – сприйняття мови на слух, перекодування акустичних сигналів у смисловий, розумовий код, розуміння сприйнятого мовлення; один з 4 -х видів зовнішнього мовлення, разом із говорінням, письмом, читанням.

Аудиторія (лат.) – слухачі лекції, доповіді, а також слухачі радіо – і телепередач; адресат мовлення оратора, лектора.

Афоризм (грец.) – короткий, влучний вислів, лаконічний, місткий, що містить у собі значну, важливу думку, нерідко будується як антитеза чи інша фігура.

Багатство мовлення – багатство змісту і багатий вибір мовних засобів: різноманітність лексики, синтаксичних конструкцій, а в усному варіанті – інтонації.

Вигук риторичний – висловлення емоцій оратором, прийом, який привертає увагу слухачів.

Вимова – одна з найважливіших характеристик усного мовлення: ясне, правильне, виразне відтворення звукової сторони мови.

Висновок – завершальна композиційна частина твору, містить висновки, відповідь на питання, постановку нових завдань.

Внутрішнє мовлення – діалог із самим собою.

Вступ – початкова структурна частина композиції твору.

Гіпербола (грец.) – мовний зворот, троп, що відбиває надмірне перебільшення розміру, сили, значення характеристики певного героя чи явища.

Гіпотеза (грец.) – припущення, що вимагає підтвердження. Головна частина твору – композиційна частина, в якій зосереджені найбільш важливі факти та ідеї, узагальнення та висновки. Містить розвиток і завершення основного задуму.

Говоріння – усний вираз думки, один з 4 -х видів зовнішньої мовлення; процес перекодування внутрішнього мовлення в акустичні комплекси, звукові образи слів, з яких складається потік мовлення.

Голос – звук, що утворюється при проходженні повітря між вібруючими голосовими зв'язками, основний звуковий засіб усного мовлення.

Гомілетика (грец.) – вчення про майстерність церковної проповіді бесіди священика з віруючими.

Градація (лат.) – нанизування: поступовий перехід від одного стану до іншого при наростанні якості (або навпаки) для посилення ефекту промови, наприклад, «переміг, розгромив, знищив»

Гумор (англ.) – добродушно – глузливе ставлення до чого-небудь, жарт; жартівливі твори, використовувані в спілкуванні.

Дедукація (лат.) – логічний умовивід від загального судження до конкретних (або інших загальних) висновків.

Декламація (лат.) – вправа в ораторському творі, мистецтво виразного читання (мовлення) вголос , іноді малозмістовне, пихате мовлення, виступ оратора.

Дефекти мовлення (лат.) – заїкання, гугнявість, шепелявість тощо.

Діалог (грец.) – бесіда двох осіб, основна форма ораторської діяльності, передбачає відповіді на запитання.

Дигресія (лат.) – відступ, відхилення від теми виступу.

Дикція (лат.) – вимова, манера, з якою оратор продукує звуки, склади, слова і фрази.

Дискусійне мовлення – діалог (або полілог), в якому стикаються різні позиції: суперечка, обговорення, диспут, полеміка, дискусія, судовий розгляд тощо.

Дизфемізмів – троп, що складається в заміні природного в певному контексті позначення будь-якого предмета більш вульгарним, фамільярним або грубим.

Доказ – логічна операція, в ході якої перевіряється істинність якогось твердження (тези, гіпотези).

Евфемізм – пом'якшення, ввічливе позначення якогось предмета чи явища, котре не бажано називати прямо.

Езопівська мова – мова каламбурів, натяків, недомовок, притч, отримала високу оцінку в різних ораторських школах.

Експозиція (лат.) – початковий композиційний елемент твору, який характеризує обстановку і події.

Еліпсис (грец.) – стилістична, риторична фігура, пропуск у реченні, в тексті окремих слів, їх поєднань тощо.

Елокуція (лат.) – один з головних розділів риторики, в якому розглядається мовне оформлення змісту з точки зору «вираження» і «прикраси».

Епілог (грец.) – заключна частина твору, в якому викладаються події, що сталися після завершення основного сюжету.

Епітет (грец.) – образне визначення предмета чи дії, барвисте визначення, виражене прикметником.

Епіфонема – фігура мовлення, яка полягає у вживанні пояснювального або окличного речення після твердження з тим самим загальним змістом, з метою надання першому більшої ваги.

Епіфора – фігура мовлення, яка полягає в повторенні слова або декількох фраз з метою посилення виразності поетичної мови.

Етикет (грец.) – усталений порядок поведінки за певних ситуацій, порядок мовленнєвої поведінки, вживання загальноприйнятих мовних форм.

Ефект (лат.) – сильне враження від виступу чи промови.

Жест (франц.) – жестикуляція, рухи руками, головою тощо., супроводжує мовлення з метою підсилення виразності.

Зав'язка – початковий момент фабули, в ній зазвичай намічається конфлікт.

Задум автора – ідея твору, комунікативна мета висловлювання, вираження позиції.

Зовнішнє мовлення – мовлення для інших, матеріалізоване у вигляді акустичних або графічних комплексів; Його види : говоріння і письмо - аудіювання і читання.

Зворотний зв'язок – відгук на мовне висловлювання: відповідь на питання, згоду або незгоду, новий виступ тощо.

Ідіома (грец.) – словосполучення, властиве певній мові наприклад, «бити байдики», «абияк», «вскочити в халепу».

Імпровізація (лат.) – швидке, без підготовки виконання віршів, прози, музики, а також продукт такої творчості.

Інвенція (лат.) – один з основних розділів класичної риторики, «винахід»; в ньому визначалися правила вибору теми, її розкриття, збору та підготовки матеріалу для виступу, тобто роботи автора над розкриттям ідеї, задуму, над змістом свого твору.

Інверсія (лат.) – зміна звичайного порядку слів у реченні з метою виразності, передачі відтінку думки.

Індукція (лат.) – логічний умовивід від окремих випадків, фактів – до загального висновку: накопичення фактів, їх аналіз, узагальнення, висновок правила, закономірності.

Інтерв'ю (англ.) – бесіда у формі запитань журналіста і відповідей громадського діяча, письменника, вченого; призначається для друкованих ЗМІ, радіо, телебачення.

Інтоніяція (лат.) – тон мови, підвищення і зниження голосу оратора для вираження прохання, гніву, жалю, втоми, радості тощо.

Іронія – троп, заснований на контрасті видимого і прихованого змісту висловлення, ефект глузування.

Какофонія (грец.) – звучання, неприємне для слуху. Іноді може використовуватися для виправлення помилок у мовленні оратора з урахуванням недоліків, виявлених у прикладах какофонії.

Каламбур (франц.) – гра слів, заснована на їх подібному звучанні, наприклад: «Прийомний син барона був баран».

Кліше (франц.) – стереотипний вираз, механічно відтворений в типових мовних і побутових контекстах.

Комунікація (лат.) – спілкування, зв'язок, обмін інформацією; комунікація за допомогою засобів мови - мовлення. Можлива невербальна комунікація.

Компіляція (лат.) – робота, складена шляхом запозичення, що не має самостійної новизни.

Композиція (лат.) – побудова, внутрішня структура твору (промови).

Контамінація (лат.) – вміст подробиць однієї події у викладі іншої, «ліричний відступ» від основної теми виступу.

Контрадикція (лат.) – протиріччя в судженні, суперечливе висловлювання, протиріччя взагалі.

Красномовство – майстерність усного мовлення, здатність говорити переконливо, цікаво, красиво, виразно, на високому рівні культури. Досягається в результаті тривалого самовдосконалення, спеціального навчання, відмінного володіння мовою.

Крилаті слова – влучні, образні, часто відтворювані звороти мови і окремі слова; як правило, несуть у собі інакомовлення.

Кульмінація (лат.) – композиційна частина оповідного твору; вища точка напруги у розвитку сюжету, передує розв'язці.

Лаконізм (грец.) – стислий і чіткий вираз думок.

Лексикон (грец.) – словник, запас слів, яким володіє людина.

Лекція (лат.) – публічний виступ на наукову тему у вузі, в коледжі, в гімназії. Лекція підпорядковується таким правилам: суворий науковий стиль викладу, послідовність, використання законів логіки, певні часові рамки.

Лінгвістика тексту – розділ мовознавства, що вивчає побудову та використання одиниць мови, більших за речення.

Літота (грец.) – образний вислів, що полягає у применшенні розміру, сили, значення описуваного.

Логіка (грец.) – наука про форми і закономірності мислення.

Логос (грец.) – одне з трьох начал риторики в античному світі: етос – етичне начало, логос – словесне, розумове начало, пафос – емоційне.

Манера (франц.) – відмінна риса стилю оратора, його особливості під час мовлення, в умінні триматися на трибуні

Медитація (лат.) – промова, що сприяє роздуму, зосередженню.

Метафора (грец.) – вживання слів і виразів у переносному значенні на підставі подібності, аналогії.

Міміка (грец.) – рухи м'язів обличчя, засіб передачі душевного стану мовця.

Міркування – функціонально–смісловий тип мовлення, будується на логічних умовиводах, на причинно–наслідкових зв'язках.

Мова – знакова система, що використовується для висловлювання думок, для спілкування; побудована на звуковій системі, використовує слова, має граматичний лад, забезпечує функціонування системи і створення складних структур тексту.

Модель (франц.) – схема, зображення чи опис якогось явища; риторика використовує моделі текстів, їх компонентів при вивченні зразків і в побудові текстів за моделями.

Монолог (грец.) – мовлення однієї людини, на відміну від діалогу.

Мультилог - бесіда кількох людей, групове обговорення проблеми, висловлювання по колу з однієї тематики (тези), з метою виявлення різних точок зору.

Невербальні (лат.) – засоби спілкування, немовні: погляди, міміка, усмішки, жести, вказівки на предмети, різні сигнали.

Неологізм (грец.) – нове слово , що тільки входить у масовий обіг. У деяких випадках неологізми створює письменник.

Неориторика (грец.) – нова риторика; виникла у другій половині ХХ століття на основі ідей класичної риторики як пошук оптимальних алгоритмів спілкування, мовленнєвого впливу на людей

Норма мовна (лат.) – загальноприйняті і визнані законними правила, установки, зразки у використанні мови.

Нюанс (франц.) – відтінок, ледь помітний перехід в інтонаціях, в темпі, в тембрі тощо, який може бути помітний фахівцям.

Омоніми (грец.) – слова з однаковим звучанням, але з різним значенням.

Оратор (лат.) – той, хто вміє «красно» говорити, впливає на аудиторію, вміє її переконати.

Особистість оратора – сукупність і взаємодія всіх аспектів соціального, інтелектуального, духовного обличчя, характеру і волі, темпераменту і культури лектора.

Парадигма (грец.) – в мовознавстві система форм одного слова за властивими йому категоріями.

Парадокс (грец.) – судження, що значно розходиться із загальноприйнятою думкою, несподіваний поворот у міркуванні.

Паралогізм (грец.) – помилковий умовивід в результаті ненавмисної логічної помилки.

Парцеляція (франц.) – розподіл фрази на найкоротші відрізки, відокремлювані голосом, паузами один від одного.

Пасаж (франц.) – окреме яскраве місце в тексті, в промові.

Пафос (грец.) – одне з трьох начал риторики в античному світі: етос – етичне начало, логос – словесне, розумове начало, пафос – емоційне.

Період – складна синтаксична конструкція, з поступовим наростанням напруженості.

Перифраз (грец.) – описовий зворот, який вживається замість певного слова чи словосполучення.

Питання риторичне – не потребує відповіді, що й може міститися в самому запитанні.

План – схема, модель, словесні нариси майбутнього твору, необхідний етап роботи автора.

Плюралізм (грец.) – наявність у людей різних поглядів на ту саму проблему.

Повтор – риторична фігура, що полягає у повторенні звуків, слів і виразів у певній послідовності.

Полеміка (франц.) – суперечка, переважно в політиці, науці, вид дискусійного мовлення.

Поліглот (грец.) – людина, що володіє багатьма мовами.

Поняття – одна з форм мислення, вища форма узагальнення.

Поетика (грец.) – наука, що вивчає будову художніх творів та систему їх естетичних засобів (образи, стилістику тощо.).

Прогнозування – передбачення, засноване на аналізі фактів, на аналогіях очікуваного виступу з промовою.

Проза (лат.) – мовлення, позбавлене обов'язкової ритмічної структури, протиставляється поезії як мовлення буденне.

Пролог – вступна частина розповіді творів, що готує читача до розгортання сюжету.

Притча – алегоричний повчальний (рідше – сатиричний) слабкий сюжетний вид розповіді. Нерідко вводиться до структури публічної промови.

Просодія (грец.) – загальна назва таких ритміко – інтонаційних сторін мовлення, як висота тону, тривалість, гучність, тембр тощо.

Психолінгвістика (грец. лат.) – Наука, що виникла в 50-их рр.. ХХ століття; слугує основою низки напрямків у Неориторичі.

Публічне мовлення (лат.) – мовлення, доступне всім, мовлення оратора, часто протиставляється дипломатичному, дружньому, діловому мовленню.

Розвиток мовлення – процес оволодіння мовленням, засобами мови (фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними), механізмом їх ужитку.

Розвиток тези – основна частина міркування, його підстави, доказ або спростування.

Розв'язка – етап розв'язання конфлікту в розповідному творі.

Розмовні стилі – просторіччя, жаргонізми, літературно - розмовний і розмовно–побутовий стилі.

Редагування тексту (франц.) – робота, спрямована на вдосконалення тексту, передбачає внесення правок, які стосуються змісту тексту, його структурної побудови; логіки, стилістики, орфографії, доступності адресату.

Резюме (франц.) – стислий виклад суті виступу, його короткий висновок.

Рема (грец.) – те нове, що міститься в промові, статті, короткий висновок зі сказаного.

Реферат (лат.) – доповідь на певну тему типу огляду літератури, короткий виклад якоїсь наукової книги, виклад суті власної праці (автореферат).

Ритм (грец.) – одна з характеристик звуковимови; чергування її елементів.

Ритор – оратор і вчитель ораторської майстерності в Стародавній Греції і Римі.

Риторика (грец.) – теорія та практична майстерність красномовства (усного та писемного), переконання, впливу засобами мови.

Рутина (франц.) – дії за шаблоном, відсутність почуття нового.

Синекдоха (грец.) – заміна множини одноною, вживання назви цілого замість його частини чи частини замість цілого.

Синоніми (грец.) – слова, тотожні або близькі за значенням, що виражають спільне поняття, але різняться відтінками значень, сферами вживання, емоційним забарвленням.

Синтез (грец.) – з'єднання, узагальнення в пізнавальній діяльності (на відміну від аналізу).

Сленг (англ.) – сукупність слів і виразів певних вікових або соціальних груп.

Словесність – філологія; сукупність наук, які вивчають мову та літературу.

Соціолінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає суспільні умови розвитку мови.

Стилізація (лат.) – наслідування зовнішніх форм якогось стилю: народно – поетичного, класичного тощо.

Стилістика (лат.) – розділ мовознавства, що вивчає стилі мови, жанрові стилі; теорія, що досліджує умови вибору засобів мови залежно від умов і цілей комунікації.

Судження – логічна структура, думка, в якій стверджується або заперечується щось, що стосується предмета чи явища.

Творчість – творення, вищий рівень майстерності в тій чи іншій галузі діяльності.

Теза (грец.) – положення, яке вимагає докази, перша частина дедуктивного міркування.

Текст (лат.) – продукт, твір мовної діяльності, послідовність знаків.

Тема (грец.) – головна думка промови, доповіді, бесіди, розмови; при актуальному членуванні та частина висловлювання, яка містить відоме і служить відправною точкою нового.

Тембр (лат.) – особливість голосу, специфічне його забарвлення, характерний для кожного оратора, людини.

Темп мовлення (лат.) – його швидкість, число звуків, складів, слів, вимовлюваних за одиницю часу.

Техніка мовлення – сукупність умінь і навичок, що відображають рівень володіння прийомами побудови мовленнєвого висловлення й добору мовленнєвих засобів.

Тропи (грец.) – слова, звороти мови, вжиті в переносному значенні з метою виразності: епітети, метафори, порівняння, гіперболи, перифрази, алегорії, уособлення, літоти тощо.

Умовивід – логічна конструкція, форма мислення, яка забезпечує правильний висновок на основі декількох суджень.

Універсал (лат.) – оратор з широкими знаннями.

Уособлення – наділення неживих предметів ознаками і властивостями людини, використовується під час опису явищ природи, оточення людини.

Уява – здатність людини створювати внутрішні та зовнішні промови, нові образи, картини, сюжети.

Фабула (лат.) – короткий зміст сюжету, промови, виступу.

Фальсифікація (лат.) – підробка документів, фактів, підтасування зразків під час ораторського виступу.

Фігура мовлення – мовний зворот, особливе поєднання або синтаксична побудова, що використовується для посилення виразності висловлювання.

Фрагмент (лат.) – уривок промови, виступу.

Фразеологія (грец.) – сукупність сталих сполучень, мовних зворотів, часто алегоричних, гумористичних.

Художнє мовлення – зразок поетичного, образного виразного мовлення.

Цілепокладання – заключна стадія мотиваційного етапу підготовки висловлювання, цільова установка автора, основа плану промови.

Цитата (лат.) – дослівно поданий уривок з якогось твору, усного мовлення автора, використовується в доказі або в полеміці.

Чистота мовлення – відсутність у ньому жаргонних, просторічних вульгарних елементів, що виходять за рамки літературної норми.

Шаблон (нім.) – заяложена форма висловлювання, фраза, думка.

Шедевр (франц.) – зразковий витвір, вершина мистецтва.

Ясність мовлення – його доступність, точність, суворі логіка, чітка композиція, стислість, лаконічність.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленнєва комунікації: Підручник. / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова – К., 2004. – 472 с.
2. Абрамович С.Д. та ін. Риторика загальна та судова: Навч. посіб. / С.Д. Абрамович – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с..
3. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / С. С. Аверинцев. – М.: Школа. «Языки русской культуры», 1996. – 448 с.
4. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 558 с.
5. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За загальною редакцією Олександри Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.
6. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович – К.: Рад. письменник, 1970 – 251с.
7. Апресян Г. З. Ораторское искусство / Г. З. Апресян. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 160 с.
8. Аристотель и античная литература / Под ред. М. Л. Часнакова. – М., 1978.
9. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
10. Артемов В. А. Культура речи / В. А. Артемов. – М.: Знание, 1966. – 79 с.
11. Артоболовський Г. В. Очерки по художественному чтению: сб. статей. – М.: Учпедгиз, 1959. – 268 с.
12. Баєва О.А. Ораторское искусство и деловое общение: Учебное пособие/ О.А. Баєва – Минск, 2000. – 316 с.
13. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник./ Ф.С. Бацевич – К.: Академія, 2004. –344 с.
14. Біляєв О. М. Культура мовлення словесника / О. М. Біляєв // Дивослово. – № 1. – 1995. – 37с.

15. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Біляєв // Укр. мова і літ. в школі. – 1980. – № 10. – С. 57–67.
16. Богданов В. А. Социально-психологические свойства личности: Учеб. пособие / В. А. Богданов. – Л.: ЛГУ, 1983. – 89 с.
17. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
18. Вандишев В. М. Риторика: Навч. Посіб. / В. М. Вандишев – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
19. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Деловая риторика: Учебное пособие для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова – Ростов н/Д: МарТ, 2000. – 512 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
21. Виноградов Г. В. Заметки об изучении народного ораторского искусства / Г. В. Виноградов. – Иркутск, 1925. – 36 с.
22. Виноградов И. А. Педагогические основы лекционной пропаганды / И. А. Виноградов. – М.: Знание, 1981. – 61 с.
23. Вишенський І. Твори / І. Вишенський. – К.: Дніпро, 1986. – 247 с.
24. Вишневський О. І. Ващенко Григорій. Твори / О. І. Вишневський. – К.: Школяр. – Т. 4. – 2000. – 416 с.
25. Волков А. А. Риторика в филологическом образовании / А. А. Волков // Вестник МГУ, серия «Филология». – 1996. – № 4. – С. 112-132.
26. Вомперский В. П. Риторика в России XVII – XVIII вв. / В. П. Вомперский. – М.: Наука, 1988. – 180 с.
27. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навч. посіб. / Г. Волкотруб – Тернопіль, 2008. – 256 с.
28. Гамова Г. І., Загребельна Л. С., Редін П. С. та ін. Риторика: Навч. посіб. / Г. І. Гамова, Л. С. Загребельна, П. С. Редін – Х.: Магістр, 2002. – 78 с.
29. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти підліткам / Пер. з англ. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с.

30. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П. та ін. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. / Т.Б. Гриценко, С.П. Гриценко – К., 2007. – 344 с.
31. Гурвич С.С. Основи риторики./ С.С. Гурвич – К.: Вища школа, 1978 – 161 с.
32. Ділова українська мова: Навч. посіб. / О.Д.Горбул, Л.І.Галузинська, Т.І.Ситнік, С.А.Яременко; За ред. О.Д.Горбула. – 4-те вид., випр. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2004. — 222 с.
33. Дороніна М.С. Культура мовлення ділових людей./ М.С. Дороніна – К.: КМ АCADEMIA, 1997. – 209 с.
34. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення : Навч. посіб. / С.І. Дорошенко — Х.: ОВС, 2002. – 144 с.
35. Загнітко А.П., Данилюк І.Г. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування./ А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 480 с.
36. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
37. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – М.: Дело, 1998. – 480 с.
38. Зеленецкий К. П. Исследование о риторике / К. П. Зеленецкий. – М.: Знание, 1991. – 63 с.
39. Зимняя И. А. Воздейственность выступления лектора / И. А. Зимняя. – М.: Знание, 1976. – 43 с.
40. Злобин Н. С. Культура и общественный прогресс / Н. С. Злобин. – М.: Наука, 1980. – 303 с.
41. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. — 312 с.
42. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів України / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1997. – 302 с.

- 43.Иванова С. Ф. Говори! Уроки розвиваючої риторики / С. Ф. Иванова. – М.: Школа-пресс, 1997. – 400 с.
- 44.Зусін В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: Навч. посіб./ В.Я. Зусін– К., 2005.-224 с.
- 45.Іванова І.Б. Українське ділове мовлення: Навчальний посібник./ І.Б. Іванова– Х.: ТМ „Парус”, 2005. – 448 с.
- 46.Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К.: Вища школа, 1990. – 176 с.
- 47.Капська А. Й. Педагогіка живого слова / А. Й. Капська . – К., 1997. – 139 с.
- 48.Капська А. Й. Програма курсу «Основи красномовства» / А. Й. Капська, Г. М. Сагач. – К.: ІСДО, 1994. – 44 с.
- 49.Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
- 50.Карнеги Дейл. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично / Д. Карнеги; пер. с англ. З. П. Вольская. – М.: Прогресс, 1989. – 448 с.
- 51.Кафарський В.І., Савчук Б.П. Етнологія: Підручник / В.І. Кафарський, Б.П. Савчук - К., 2006. - 432 с.
- 52.Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.П. Коваль, В.В. Коптілов . – К., 1975. — 335 с.
- 53.Коваль А.Л. Ділове спілкування / А.Л. Коваль – К.: Либідь, 1992. –156 с.
- 54.Колотілова Н.А. Риторика: Навч. посіб. / Н.А Колотілова – К., 2007. –232 с.
- 55.Коптілов В. У світі крилатих слів / В. Коптілов -- К.: Веселка, 1976. –200 с.
- 56.Косенко Н., Вакуленко Т. Як правильно говорити українською. Практичний посібник / Н. Косенко, Т. Вакуленко – Харків: Книж. клуб, 2007. – 240с.

- 57.Куньч З. Етапи розвитку української риторики.: зб. наукових праць за матеріалами наукового семінару/ З. Куньч – Львів: Паїс, 2007. – С. 72 – 89.
- 58.Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч – К.: Рідна мова, 1997.
- 59.Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості: навч. посібник / М. О. Лазарев. – Суми: ВВП «Мрія», 1995. – 212 с.
- 60.Лазарев М. О. Основи педагогіки: навч. посіб. / М. О. Лазарев, О. В. Собаєва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2000. – 141 с.
- 61.Ларионов Л. П. Психология красноречия / Л. П. Ларионов. – М., 1910. – 123 с.
- 62.Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
- 63.Лиммерман Х. Учебник риторики. Тренировка речи с упражнениями: Пер. с нем. / Х. Лиммерман. – М.: Культура и спорт, 1997. – 255 с.
- 64.Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 300 с.
- 65.Ломоносов М. В. Избранные произведения: в 2 т. / М. В. Ломоносов. – М.: Наука, 1986. – Т. 1. – 1986. – 536 с.
- 66.Львов М. Р. Риторика / М. Р. Львов. – М.: Academia, 1995. – 252 с.
- 67.Мазур Н. Зміст професійної культури викладача вищої школи / Неля Мазур // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 12–14.
- 68.Маров В. Н. Риторика – учителю / В. Н. Маров, Д. Х. Вагапова, Т. М. Зыбина, Ю. В. Виньков. – Пермь: Западно-Уральский учеб.-науч. центр, 1993. – 105 с.
- 69.Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – I пол. XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К.: Наукова думка, 1983. – 234 с.
- 70.Нечепоренко Л. С. Онтопедагогіка та інвайронментальна педагогіка: навч. посіб. / Л. С. Нечепоренко . – Х.: Основа, 2001. – 238 с.

- 71.Общая риторика [Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинонберг Ж. М. и др.] – М.: Прогресс, 1986. – 272 с.
- 72.Общение. Текст. Высказывание / Под ред. Т. Я. Андрющенко. – М.: Наука, 1989. – 172 с.
- 73.Огієнко І. І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. І. Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
- 74.Олійник Г. А. Позамовні засоби виразності читання і мовлення вчителя / Г. А. Олійник // Початкова школа. – 1998. – № 5. – С. 44–45.
- 75.Онуфрієнко Г. С. Риторика: програма курсу для курсантів і слухачів відомчих вищих закладів юридичної освіти / Г. С. Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗПІ, 1997. – 24 с.
- 76.Ораторское искусство в Древнем Риме / Сост. Т. И. Кузнецова. – М.: Наука, 1976. – 287 с.
- 77.Павлова Л. Г. Культура и искусство речи. Современная риторика / Л. Г. Павлова, Л. А. Введенская. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 576 с.
- 78.Паламарчук В. Ф. Грані творчості: Книга для вчителя / В. Ф. Паламарчук. – К.: Радянська школа, 1990. – 205 с.
- 79.Парамонова Л. А. Дошкольное образование: история и современность / Л. А. Парамонова, Е. Ю. Протасова. – М., 2001.
- 80.Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К.: Наукова думка, 1976. – 288 с.
- 81.Платон. Діалоги / Платон ; пер. з давньогрец. Й. Кобів. – К.: Основа, 1995. – 394 с.
- 82.Платон. Сочинения: в 3 т. / Платон; пер. с древнегреч. С. А. Ананьина. – М.: Просвещение, 1970. – Т. 1–2. – 1970. – 584 с.
- 83.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка / Т. І. Поніманська. – К.: «Академвидав», 1994. – 456 с.
- 84.Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.

- 85.Рождественский Ю. В. Теория риторики: Осмысление и систематизация актуальных проблем / Ю. В. Рождественский. – М.: Добросвет, 1997. – 599 с.
- 86.Розенталь Д. Э. Культура речи / Д. Э. Розенталь. – М.: Изд-во МГУ, 1964. – 151 с.
- 87.Русова Софія. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
- 88.Сагач Г. М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації: навч. посіб. / Г. М. Сагач. – К.: Зоря, 2003. – 255 с.
- 89.Сагач Г. М. Живе слово лектора / Г. М. Сагач. – К.: Знання, 1989. – 16 с.
- 90.Сагач Г. М. Загальна риторика. Сучасна інтерпретація / Г. М. Сагач, О. А. Юніна. – К.: ІСДОУ, 1992. – 225 с.
- 91.Сагач Г. М. Золотослів: навч. посіб. для серед. і вищ. навч. закладів України. Ч. I / Г. М. Сагач. – К.: Школяр, 1998. – 253 с.
- 92.Сагач Г. М. Золотослів: хрестоматія з риторики / Г. М. Сагач. – К.: Школяр, 1998. – 415 с.
- 93.Сагач Г. М. Мистецтво ділової комунікації / Г. М. Сагач. – К.: ІСДО, 1995. – 179 с.
- 94.Сковорода Г. С. Твори: У 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – Т. 1. – 528 с., Т. 2. – 479 с.
- 95.Соколова В. В. Культура речи. Культура общения / В. В. Соколова. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
- 96.Сопер П. Л. Основы искусства речи / П. Л. Сопер: пер. с англ. С. Д. Чижова – М.: Агенство «Яхтсмен», 1995. – 416 с.
- 97.Сорокіна А. И. Дошкольная педагогика / А. И. Сорокіна. – М.: Учпедгиз, 1951. – 348с.
- 98.Сперанский М. М. Правила высшего красноречия / М. М. Сперанский. – М.: Просвещение, 1973. – 245с.

99. Станиславский К. С. Моя жизнь в искусстве / К. С. Станиславский. – М.: Искусство, 1962. – 575 с.
100. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1975. – 236 с.
101. Ханин М. И. Риторика для детей и взрослых: как научиться красиво и правильно говорить / М. И. Ханин. – СПб: Лань, 1997. – 248 с.
102. Хозагеров Т. Г. Общая риторика. Курс лекций / Т. Г. Хозагеров, Л. С. Ширина. – Ростов н-Дону, 1999. – 317 с.
103. Цеплитис Л. К. Теория публичной речи / Л. К. Цеплитис, Н. Я. Катлапе. – Рига: Зинатне, 1971. – 119 с.
104. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / М. Т. Цицерон. – М.: Наука, 1972. – 471 с.
105. Чарели Э. М. Учитесь говорить / Э. М. Чарели. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 128 с.
106. Chamot В. Homofonia i monolog: retoryka prozy monologowej / В. Chamot. – Wrocław, 1988. – 159 s.
107. Fahnestock J. A rhetoric of argument / Fahnestock J., Secor M., Larson R. L. – N.Y.: Random House, 1982. – 352 p.
108. Korolko M. Sztuka retoryki: przewodnik encyklopedyczny / M. Korolko. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1990. – 322 s.
109. Mechanizmi književne komunikacije / Urednik N. Popović-Perišić. – Beograd, 1983. – 209 s.